

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
populaarteaduslik sari*

P. Sillaots

**KREENHOLMI
STREIK
1872. A.**

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN

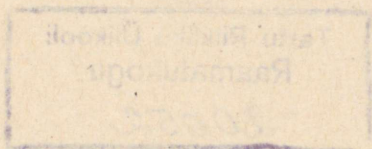
A-19392 III

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA POPULAARTEADUSLIK SARI

P. SILLAOTS

KREENHOLMI STREIK

1872. a.

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1952

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

20052

ESTERIKLIKIRJASTUS
TALIN 1992

Inimesed, kes kannatavad sellist häda ja viletsust, et murda üheainsa kodanlase vastupanu, suudavad murda ka kogu kodanluse võimu.

Friedrich Engels

SISSEJUHATUS

1872. aasta on Eesti ajaloos määratu suure tähtsusega pöördepunkt. Esimest korda Eesti ajaloos ja esimesi kordi kogu Venemaa ajaloos astus avalikku võitlusse uus ühiskondlik klass — proletariaat, esmakordselt nägi feodalismi köidikuist tõusev kapitalistlik ühiskondlik kord Eestis uut klassivõitluse vormi — streiki.

1872. a. augustis-septembris toimunud streik Kreenholmi Manufaktuuris tähistas kapitalismi tingimustes konsolideerunud eesti tööliklassi esimest suurt aktiivset väljaastumist oma võitluses vabastamise eest kapitali orjusest. See esimene suur proletariaadi klassivõitluse avaldus tähendas, et proletariaat oli astunud uude arenguetappi, hakates streigivõitluse käigus kujunema klassiks, kes oma jõudu ja ajaloolist osa järk-järgult tunnetades asub rõhutatud rahvahulkade võitluse etteotsa kogu kapitalistliku ühiskonna täielikuks ümberkorraldamiseks. Kreenholmi streik oli üks esimesi ähvardavaid signaale proletariaadi laialdase streigivõitluse alguseks kogu tsaari-Venemaal, omades seega kaugele üle Eesti ala piiride ulatuvat tähtsust.

Tulenedes Kreenholmi 1872. a. streigi väljapaistvast tähtsusest kogu Venemaa tööliikumise ajaloos on selle streigi ajaloolisel uurimisel ülisuur tähtsus, esmajoones aga just Eesti ajaloo viimase sajandi käsitlemisel, kus Kreenholmi streik omab keskse koha. Nõukogude ajaloolaste ülesandeks on selle kangelasliku võitluse ajaloo igakülgne uurimine, tema kättesaadavaks tegemine laialdasele lugejaskonnale. Proletariaadi klassivõitluse ajaloo uurimise suurt tähtsust nõukogude inimeste kommunistlikul kasvatamisel on korduvalt rõhutanud bolševike partei ja Nõukogude riigi loo-

jad ning organiseerijad V. I. Lenin ja J. V. Stalin. Vene proletariaadi võitluskogemuste uurimist pidas V. I. Lenin suure tähtsusega poliitiliseks ülesandeks. «Teadlikele töölistele,» kirjutas Lenin, «ei ole tähtsamat ülesannet, kui ülesanne t u n n e t a d a oma klassi liikumist, tema olemust, tema eesmäärke ja ülesandeid, tema tingimusi ja praktilisi vorme.»¹ Kõneldes noorte tööliste kommunistlikust kasvatuses, märkis M. I. Kalinin, et Nõukogude Liidu tööliklassi võitlustraditsioonide uurimine omab neile seda suuremat tähtsust, kuna nad ise on osa sellest klassist ja et «see klass on juhtivaks klassiks nõukogude ühiskonnas, et ta annab tooni kogu meie elule.»² Lähtudes neist seisukohtadest on selge, kuivõrd tähtis on noorele Nõukogude Eesti ajalooteadusele meie tööliklassi võitluse uurimine, eriti aga selle võitluse ühe tähtsaima etapi ja silmapaistvama sündmuse — Kreenholmi streigi igakülgne uurimine ja oma uurimistulemuste kättesaadavaks tegemine Nõukogude Eesti töötajale.

Kuigi Kreenholmi 1872. a. streik, tänu oma suurele tähtsusele kogu Venemaa tööliikumise ajaloos, leiab käsitlemist kõigis ajalooõpikuis, pole Nõukogude Eesti ajaloolased pööranud sellele veel vajalikku tähelepanu. Meie ajaloolises kirjanduses puuduvad ulatuslikumad uurimused, mis annaksid põhjaliku ja igakülgse ülevaate Kreenholmi 1872. a. streigist. Esimeseks sammuks selles suunas on A. Vassari artiklid «Tööliikumise algusest Eestis»³ ja «Kaheksakümmend aastat Kreenholmi streigist»⁴, kus koos lühülevaatega on antud streigile ka kokkuvõtlik hinnang ning näidatud selle koht Eesti tööliikumise ajaloos. Meie ajaloolaste poolt on alles täielikult valgustamata sellised tähtsad probleemid, nagu kapitalismi areng Eestis, proletariaadi tekkimine jne. Ka teistes vennasvabariikides viimastel aastatel ilmunud põhjapanevad teosed nimetatud küsimustes käsitlevad olukorda Eestis äärmiselt puudulikult (P. I. Ljaštšenko, P. A. Hromov), mis tuleneb vastavate uurimistööde puudumisest Nõukogude Eestis.

¹ V. I. L e n i n, Teosed, 20. k. (v. k.), lk. 355.

² M. I. K a l i n i n, Kommunistlikust kasvatuses (v. k.), lk. 135.

³ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised 1952, nr. 1.

⁴ „Eesti Bolševik“ 1952, nr. 7.

Eesti NSV riiklikes arhiivides säilitatavad materjalid töölisliikumise algperioodist on seni alles avaldamata. Alles 1950. a. ilmusid NSV Liidu Siseministeeriumi Arhiivide Peavalitsuse väljaandel prof. A. M. Pankratova toimetusel esimesed ulatuslikumad dokumentide kogumikud tööliklassi võitluse ajaloost Venemaal, sisaldades väärtuslikke arhiivimaterjale ka Kreenholmi streigi kohta. Tänu neile kogumikele («Töölisliikumine Venemaal XIX sajandil», 3 köidet, M.-L., 1950—1951) on laiemale lugejaskonnale avanenud võimalus üksikasjalikumalt tutvuda ka Kreenholmi 1872. a. streigi materjalidega. Seejuures tuleb aga rõhutada, et need materjalid pärinevad tsaari-Venemaa poliitsete arhiividest ega suuda seepärast loomulikult anda õiget pilti sündmuste tegelikust käigust ja olukorrast.

Seega näeme, et vaatamata Kreenholmi streigi suurele tähtsusele Eesti kui ka kogu Venemaa töölisliikumise ajaloos, on selle tõeline marksistlik uurimine alles algstaadiumis. Sellest tulenevalt on Kreenholmi streigi käsitlemisel kas väga pealiskaudselt mööda mindud või hoopis vaigitud paljudest tähtsatest momentidest. Seni pole meie kirjanduses veel antud streigisündmuste üksikasjalikku analüüsi ning puudub streigi põhjalik hinnang meie proletariaadi teadlikkuse kujunemise seisukohalt. Käesolevas töös ongi seetõttu peaohk asetatud mitte niipalju streigi käigu kirjeldamisele kui just streiki põhjustanud asjaolude esiletoomisele, streigi käigus avaldunud kvalitatiivselt uute nähtuste käsitlemisele ning tööliste kui ka nende vastaste võitlustaktika analüüsimisele. Tulenedes töö piiratud ulatusest on suudetud üles tõsta ainult üksikud põhilised küsimused, kuna kogu probleemi ammendav käsitlemine peab kuuluma üksikasjalikumate monograafiate hulka.

Kreenholmi streigi käsitus alljärgnevas töös on toimunud kogumikus «Töölisliikumine Venemaal XIX sajandil» 2. köite 1. osas⁵ avaldatud arhiividokumentide, Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis leiduvate arhiivimaterjalide, V. Gerassimovi mälestuste ja tolaeagses ajakirjanduses avaldatud üksikute materjalide

⁵ Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов под редакцией А. М. Панкратовой, том II, 1861—1884, часть первая, 1861—1874, Госполитиздат, 1950.

põhjal. Käsitluse teoreetiline alus põhineb marksismi-leninismi klassikute töodel, eelkõige V. I. Lenini ja J. V. Stalini töodel, mis valgustavad kapitalismi arengut ja töölisklassi streigivõitluse algust Venemaal.

Kasutatud arhiividokumendid on pärit tsaari kurikuulsa III Osakonna ja Eestimaa Kuberneri Kantselei arhiividest, mistõttu on pikematagi selge nende tõeline väärtus sündmuste käigu jälgimisel. Tsaariametnike valitseva klassi huvides teostatud uurimised ja ettekanded omavad kindlapiirilise ja selge iseloomu — igal juhul ja iga hinna eest õigustada tööliste vastupanu mahasurumist, mistõttu ka neis avalduvad andmed enamuses aitavad meid vähe tööliste võitluse tõepärasel käsitlemisel. Samaaegselt on aga neis dokumentides palju äärmiselt väärtuslikke statistilisi andmeid, sündmuste täpne dateering, olulisi fakte tööliste vastaste tegevusest jne., mis kogu materjali sügaval kriitilisel analüüsimisel võimaldab teha küllaltki ulatuslikke järeldusi ja hinnanguid kogu streigist.

V. Gerassimovi mälestustes «Vene töölise elu pool sajandit tagasi»⁶ on antud suurepärane kirjeldus tööliste olukorrast Kreenholmis ning küllaltki ülevaatlik streigi käsitlus tööliste seisukohalt. Kuigi seal puuduvad täpsed kuupäevad ja esineb ilmseid liialdusi arvudes, on see siiski tööliste võitluse jälgimisel äärmiselt väärtuslik ja asendamatu materjal ning tuleb ainult kahetseda, et Nõukogude Eesti kirjastused pole seda juba varem kättesaadavaks teinud kõige laiemale lugejaskonnale.

Töö sissejuhatavas osas on peale V. I. Lenini põhjaneva teose «Kapitalismi arenemine Venemaal» kasutatud viimaste aastate väljapaistvamaid uurimusi Venemaa majandusliku arengu kohta XIX sajandil. Kõige rohkem käesoleva töö seisukohalt vajalikke andmeid on võetud P. A. Hromovi 1950. a. ilmunud teosest «Venemaa majanduslik arenemine XIX—XX sajandil»⁷, mis tänu oma suurepärasele statistilisele materjalile aitab palju kaasa eriti mehhaniseeritud suurtööstuse uurimisele.

⁶ В. Герасимов, Жизнь русского рабочего полвека тому назад, Москва, 1924.

⁷ П. А. Хромов, Экономическое развитие России в XIX—XX веках. Москва, 1950

SUURTÖÖSTUSE TEKKIMINE JA PROLETARIAADI KUJUNEMINE VENEMAAL

XVIII sajandi lõpul Venemaal alanud feodaalse ühiskonna majandusliku struktuuri muutumine tõi endaga kaasa uue tootmisviisi kujunemise alged. K. Marx rõhutab, et «kapitalistliku ühiskonna majanduslik struktuur kasvas välja feodaalühiskonna majanduslikust struktuurist. Viimase laostumine vabastas esimese elemendid.»⁸ Selle Venemaa majanduses toimuva hiiglasliku pöörde põhiliseks väljenduseks oli kaubalis-rahaliste suhete arenemine põllumajanduses, mis lõi eeldused siseturu tekkimiseks, mis omakorda oli aluseks kapitalismi arenemisele tööstuses. Koos talu- ja mõisamajanduse kaubalisuse kasvuga arenes siseturg tööstustoodangu jaoks, kiirendades seega senise talupoja- ja manufaktuurtööstuse arenemist kapitalistliku tööstuse suunas. Algab tööstuse eraldumise protsess põllumajandusest, tema muutumine kapitalistlikuks tööstuseks. «XIX sajandi I poolel toimusid suured muudatused vene tööstuses: tunduvalt suurenes ettevõtete ja tööliste arv, kasvas töö kapitalistlike vormide rakendamine, toimusid olulised muutused mitte ainult tööstuse struktuuris, vaid ka tööstusliku tootmise tehnikas.»⁹

Ent vaatamata neile vaieldamatuile edusammudele kapitalismi suunas, toimus see arenemine Venemaal kuni 1860. aastateni äärmiselt aeglaselt. Valitsev pärisorjuslik kord oli tõkkeks kapitalismi arengule Venemaal, pidurdades uute tootmissuhete välja-

⁸ K. М а r x, Капитал, I к., Москва 1949 (v. k.), lk. 720.

⁹ П. А. Х р о м о в, Экономическое развитие России в XIX—XX веках, lk. 26.

kujunemist, nende vaba arenemist. Tekkis terav vastuolu vanade pärisorjuslike tootmissuhete ja uute arenevate tootlike jõudude vahel. Kõige teravamini kannatas pärisorjusliku, oma aja ära elanud ja iganenud süsteemi all arenev vabrikutööstus. Pärisorjus es vaevlev talurahvas polnud võimeline vajalikul määral varustama tööstust vabapalgalise tööjõuga ning samal ajal ei moodustanud veel niivõrd laiaulatuslikku ja ostuvõimelist tarbijat, mis oleks tinginud vabrikutööstuse tõeliselt kiire arengu. Feodalismi kriisi põhjal välja kujunenud olukord viis Venemaa majanduse mahajäämuseni võrreldes Lääne-Euroopa kapitalistlike maadega, ning samaaegselt põhjustas see kriis pärisorjusliku ühiskonna suurima klassi — talupoegkonna olukorra halvenemise ja talupoegade klassivõitluse teravnemise, mis avaldus arvukais talupoegade ülestõusudes. Tsaarivalitsus oli sunnitud revolutsioonilise situatsiooni survele asuma reformide teele. «See oli aeg, millal valitsus sai kahekordse hoobi: väljaspoolt — lüüasaamine Krimmis, ja seestpoolt — talurahvaliikumine. Seepärast kahest küljest ahistatud valitsus oligi sunnitud järele andma ja hakkas rääkima talupoegade vabastamisest»¹⁰. Tänu neile kodanlikele reformidele 1860. aastail avanes Venemaal kapitalismile tee kiiremaks arenemiseks. «Puuadra ja koodi, vesiveski ja käsikangastelgedele Venemaa hakkas kiiresti muutuma raudadra ja rehepeksumasina, auruveski ja mehhaaniliste kangastelgedele Venemaaks.»¹¹ Venemaa saavutas aastakümnetega seda, mis vanades kapitalistlikes maades oli nõudnud aastasadasid. Venemaa hakkas muutuma kapitalistlikuks maaks. Suurenes vabrikute ja tehaste arv, laienes raudteede võrk.

Venemaa areng kapitalismi suunas saavutas juba XIX sajandi teisel veerandil erilise hoo tööstuse noorimas harus — puuvillatööstuses. Selle tööstusharu kiire arenemine sõltus kõigepealt masinate ulatuslikust rakendamisest, mis algas Venemaa tekstiiltööstuses juba möödunud sajandi esimesel poolel. Tolle aja kohta suure tootmisvõimega masinad tegid puuvillatööstuse toodangu suhteliselt odavaks, mistõttu puuvillane riie muutus tõeliseks laia-

¹⁰ J. V. Stalin, Teosed, 1. k., lk. 199.

¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. k., lk. 501.

tarbekaubaks, tungides arvukaima tarbija — talurahva ja linnaelanike kehvemate kihtide igapäevasesse ellu. Masinate kasutuselevõtmine tingis omakorda tööstuse kontsentreerumise, suurtööstuse väljakujunemise ning vabapalgalise tööjõu ulatusliku kasutamise. Puuvillatööstuse kiiret arengut iseloomustab mitte niivõrd vabrikute arvuline suurenemine (1804. a. 199, 1830. a. 538, 1860. a. 1200 vabrikut, seega kasv 6 korda), kui just tööliste arvu kasvamine (1804. a. 8181, 1830. a. 76 228, 1860. a. 152 236 tööliset, seega kasv 17 korda).¹² Seejuures oluliseks erinevuseks puuvillatööstuse arengus Venemaal, võrreldes teiste tööstusharudega, oli puuvillatööstuses kasutatava vabapalgalise tööjõu kõrge protsent (näiteks 1804. a. 85,4%, 1825. a. 94,7%)¹³, mis on omane just kapitalistlikule vabrikule ning väljendas seega kapitalistlike suhete arenemist pärisorjuslikul Venemaal. Vabapalgalise tööjõu kasutamine koos masinate ulatusliku rakendamiseга võimaldas puuvillatööstuse toodangu tunduvat tõstmist. Nii näiteks oli 1814. a. töölise-pärisorja sunniviisilise töö tulemuseks 218 arssinat puuvillast riidet aastas, kuna aga vabapalgalisel töölisel oli see 723 arssinat¹⁴. Kuid veelgi tähtsam kui vabapalgalise tööjõu kasutamine oli just puuvillatööstuses rakendatav uus tehnika — võrreldes manufaktuurse käsitööga suure tootlikkusega ketrusmasinad ja mehhaanilised kudumisteljed, mille tulemusena töölise aastatoodang kasvas 1860. aastaks juba 2930 arssinani¹⁵. Just laialdane masinate rakendamine puuvillatööstuses oli aluseks selle kujunemisel tõeliseks vabrikutööstuseks. «Marxi teooria aga nimetab mehhaniseeritud suurtööstuseks (vabrikutööstuseks) vaid kapitalismi kindlat ja nimelt kõrgemat astet tööstuses. Selle staadiumi põhiline ning olulisim tunnus seisab masinate süsteemi kasutamises tootmisel.»¹⁶ Seega oli reformieelsel Venemaal puuvillatööstus kõige arenenumaks tööstusharuks, olles oma valdavas osas

¹² П. А. Хромов, Экономическое развитие России в XIX—XX веках, lk. 31.

¹³ S a m a s, lk. 33.

¹⁴ S a m a s, lk. 34.

¹⁵ S a m a s, lk. 65.

¹⁶ V. I. L e n i n, Teosed, 3. k., lk. 379.

põhiliselt üle läinud kapitalistlikule vabrikutööstusele. Selles osas oli Venemaa puuvillatööstus ette jõudnud isegi Inglismaa vastavast tööstusharust, kus 1860. aastail oli keskmine väärtuste arv vabrikuis 40 tuhat, Venemaal aga samal ajal 56 tuhat¹⁷.

Mehhaniseeritud suurtööstuse tekkimine põhjustas omakorda tööliste kontsentreerumise tööstuslinnadesse või, mis tollal iseloomulik, tööstuse ümber tekkivaisse asulaisse. Nii oli 1866. a. Venemaal 43,2% puuvillatööstuses töötavaist töölistest koondatud üle 1000 töölisega töötavisse vabrikuisse¹⁸. See tööstustööliste kontsentreerumine lõi tarvilikud eeldused uue ühiskondliku klassi — proletariaadi selgemaks väljakujunemiseks, tema konsolideerumiseks ja täielikuks eraldumiseks põllumajandusest, tema muutmiseks proletariaadiks selle sõna tõelises tähenduses. «Kuid viies kõrgeimale astmele kapitali rõhumise töö üle, loovad suured vabrikud erilise tööliklassi, kes saab võimaluse võidelda kapitali vastu, sest tema elutingimused ise purustavad kõik tema sidemed omaenda majapidamisega, ning ühendades töölisid ühise tööga ja paisates neid vabrikust vabrikusse, liidavad ühte töörahva hulga. Töölisel alustavad võitlust kapitalistide vastu, ja nende hulgas tekib tugevam püüe ühinemisele. Tööliste üksikutest ülestõusudest kasvab välja vene tööliklassi võitlus.»¹⁹ Seni ainult talupoegade ülestõuse näinud Venemaad vapustavad esimesed proletariaadi väljaastumised. Suurtes tööstuskeskustes toimuvad tööliste streigid, mis aasta-aastalt võtavad teadlikuma iseloomu, muutuvad ulatuslikumaks ja jõulisemaks, andes tunnistust proletariaadi kasvavast võimsusest.

Nende XIX sajandi murranguliste aastate taustal, kogu Venemaa majandusliku ja ühiskondliku tormilise arengu lahutamatu osana, tuleb käsitleda ka Eesti alal toimunud sündmusi, mis olid eelduseks ajaloolise 1872. a. Kreenholmi streigi tekkimisele. Et

¹⁷ П. М. Лященко, История народного хозяйства СССР, Том II, Москва, 1948, lk. 30.

¹⁸ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 29.

¹⁹ В. И. Ленин, Teosed, 2. k., lk. 77.

mõista Kreenholmi tööliste suure streigi olemust, tema osatähtsust Eesti ajaloos, on paratamatult vajalik käsitleda kõigepealt suurtööstuse, antud juhul puuvillatööstuse arenemist Eestis, sellest tulenevat proletariaadi kujunemist, tema olukorda tööstustöölisena ja põhjuseid, mis viisid ta avalikku võitlusse oma rõhujatega.

KREENHOLMI MANUFAKTUUR

Puuvillatööstuse arenemine Eesti alal algas tublisti hiljem kui Venemaa sisekubermangudes. Kuni XIX sajandi keskpaigani oli Eesti ala juhtivaks tööstusharuks kalevitööstus, mille hoogne areng algas sajandi kahekümnendais aastais. Üheks eesti kalevitööstuse suurimaks keskuseks kujunes Narva linn, tänu oma soodsale geograafilisele asendile tsaari-Venemaa pealinna Peterburi läheduses. Teiseks soodsaks teguriks oli Narva asend samanimelise jõe ääres, võimaldades ühelt poolt Eesti sisemaalt tooraine juurdevedu mööda odavat veeteed ning teiselt poolt valmistoodangu suunamist mööda mereteed nii Peterburi kui ka mujale. Ning lõpuks oli Narvas olemas tohutu jõuallikas kose näol, mis eriti hilisemas suurtööstuse kiires arenemises omas tähtsa koha.

Tööjõu suhtes olid Narva tööstused mõnevõrra soodsamas olukorras, võrreldes sise-Venemaa tekstiiltööstusega, kuna Balti kubermangudes 1816.—1819. a. teostatud talurahvaseadustega olid avanenud ulatuslikumad võimalused odavapalgalise tööjõu värbamiseks arvuka külakehvistu hulgast. Siinsete alade tööstusliku kasutamise võimalused avardusid veelgi 1849.—1856. a. reformide tagajärjel, mistõttu Balti kubermangudes tee kapitalismi vabamaks arenemiseks avanes mõnevõrra varem kui teistes Venemaa kubermangudes. Suurearvulise külakehvistu olemasolu oli vaieldamatult üheks määravaks teguriks, miks just Narvas tekkis möödunud sajandi 50. aastail üks kogu maailma suurimaid tekstiiltööstuse ettevõtteid — Kreenholmi Puuvillaketruse ja Kudumise Manufaktuur.

Kreenholmi Manufaktuur asutati 1857. aastal, seega vahetult pärast Venemaale ebaedukat Krimmi sõda. Sõjategevuse tõttu

ajutiselt vähenenud toorainesissevedu oli põhjustanud puuvilla-tööstuses tunduva seisaku. Osa vabrikuid katkestas sõja-aastail töö täielikult, enamus võitles aga tooraine puudusel suurte raskus-tega. Töölise arv, mis 1850. a. ulatus 79 039, langes sõja ajal tunduvalt, ning alles 1857. a. hakkas pikkamööda saavutama sõja-eelset taset (75 517)²⁰.

Sõja lõppemisel algas puuvillatööstuses uus elavnemine. Kui 1855. a. veeti Venemaale sisse 1548 tuhat puuda toorpuuvilla, siis 1857. a. suurenes sissevedu 2439 tuhande puudani²¹. Koos vana tööstuse elavnemisega algas ka uute vabrikute ja ettevõtete asutamine. Kui näiteks sõja-aastail asutati ainult üksikud aktsiaseltsid, siis 1856. a. asutati neid 6, 1857. a. 14, 1858. a. 39 jne.²² Samuti suurenes tunduvalt aktsiaseltside põhikapital: 750 tuhandelt rublalt 1855. a. tõusis see 10 300 tuhande rublani 1856. a.²³ Vastavad arvud puuvillatööstuses olid veelgi iseloomulikumad: 1851.—1855. a. ei asutatud selles tööstusharus ühtki aktsiaseltsi, 1856.—1860. a. aga 14 aktsiaseltsi 11,3 miljoni rublalise põhikapitaliga, moodustades 13% kõigist asutatud aktsiaseltsidest²⁴.

Krimmi sõjale järgnevasse perioodi langeb seega ka Kreenholmi Manufaktuuri asutamine. Manufaktuuri asutamise- ja arengulugu on lahutamatult seotud kapitalist Ludwig Knoopi nimega, kes oli saavutanud monopoliseisundi vene puuvillatööstuses. Seoses puuvillatööstuse masinate väljaveokeelu tühistamisega Inglismaal 1842. a., suunasid inglise masinaehitustehased oma toodangu ka Venemaa avarale turule, kus prantsuse ja belgia masinatest tehniliselt paremad inglise masinad leidsid laialdast kasutamist. Inglise masinate peaesindajaks Venemaal sai Breemenist pärinev väikekaupmehe poeg, hilisem «baron», Ludwig Knoop, kes oma teenistuskäigus inglise firmade esindajana Venemaal

²⁰ П. А. Хромов, Экономическое развитие России в XIX—XX веках, lk. 50.

²¹ S a m a s, lk. 439.

²² S a m a s, lk. 71.

²³ S a m a s, lk. 463.

²⁴ S a m a s, lk. 465.

oli soetanud endale laialdased ärilised sidemed. Sama Knoop saavutas Manchesteri puuvillatööstuse masinate firmaga «Platt Bros. in Oldham» äärmiselt kasuliku lepingu, mille põhjal Knoop kohustus tellima puuvillatööstuse masinaid ainult ülalmärgitud firmalt ning firma omalt poolt kohustus müüma masinaid Venemaale ainult Knoopi kaudu. Analoogilise lepingu saavutas Knoop ka aurumasinate tehasega «Hick Hargreaves» ja hiljem veel firmaga John Musgrave & Sons. Selliseid soodustusi kasutades monopoliseeris Knoop enda kätte Venemaal asutatud uute puuvillatööstuste valdava enamuse varustamise masinatega. Ligi 40 aasta kestel varustab Knoop masinatega 122 tekstiilvabrikut. Kujunes isegi kõnekäänd, mis iseloomustas Knoopi seisundit:

Что ни церковь, то поп,
Что ни фабрика, то Кноп²⁵.

Samaaegselt takistas Knoopi selline monopoolne seisund Venemaa tekstiiltööstuse varustamist täielikumate masinatega, sest ülalmärgitud firmad saatsid Venemaale selliseid masinaid, nagu see neile kasulik oli ja sajandi teisel poolel polnud need enam kõige uuemad masinatüübid. Kuigi Venemaal oli valmistatud andekate vene leidurite poolt juba sajandi esimesel poolel palju täiuslikumaid tekstiiltööstuse masinaid²⁶, ei suudetud neid ühelt poolt kodumaise masinatööstuse nõrga arenemise tõttu vajalikult toota ning teiselt poolt tegid Knoopi-taolised välisfirmade esindajad kõik, et pidurdada kodumaise masinatööstuse arengut.

Koondades oma kontrolli alla tohutuid kapitale, suutis Knoop 1850. aastail asuda puuvillatöötlemise hiigleettevõtte organiseerimisele, mis pidi talle võimaldama oma positsiooni Venemaa puuvillatööstuses veelgi tugevdada. Tulevase hiigelvabriku asukohaks valiti Narva, mis, nagu eespool rõhutatud, omas võimsa energiaallika, oli pealinna vahetus läheduses ning mille tagamaa võimaldas kasutada odavat vabapalgalist tööjõudu.

1856. a. osteti Knoopi poolt Narvas Kreenholmi saar. Tegelik

²⁵ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseumi kogudest.

²⁶ Vt. V. V. Danilevski, Vene tehnika, Tallinn 1952, lk. 211-216, 533.

aktsiaseltsi asutamine toimus lõplikult alles 1857. a. Knoopi kaasaktsionärideks olid peamiselt Moskva suurkaupmehed, nagu Kuzma Soldatenkov, vennad Hljudovid jt. Aktsiaseltsi asutajate hulgas oli ka üks inglane — H. Barlow, kes esindas inglise firmade ja kapitali huve. Ettevõtte põhikapital moodustas 2 miljonit kuldrubla (veerand kogu tol aastal asutatud aktsiaseltside põhikapitalist Venemaal!) ning 1857. a. juulis kinnitatud põhikirja alusel jagati see 400 osatäheks à 5000 rubla. Uuele ettevõttele tegi ka valitsus soodustusi, vabastades näiteks vabriku 10 aastaks 1. gildi kaubatunnistuse võtmisest.

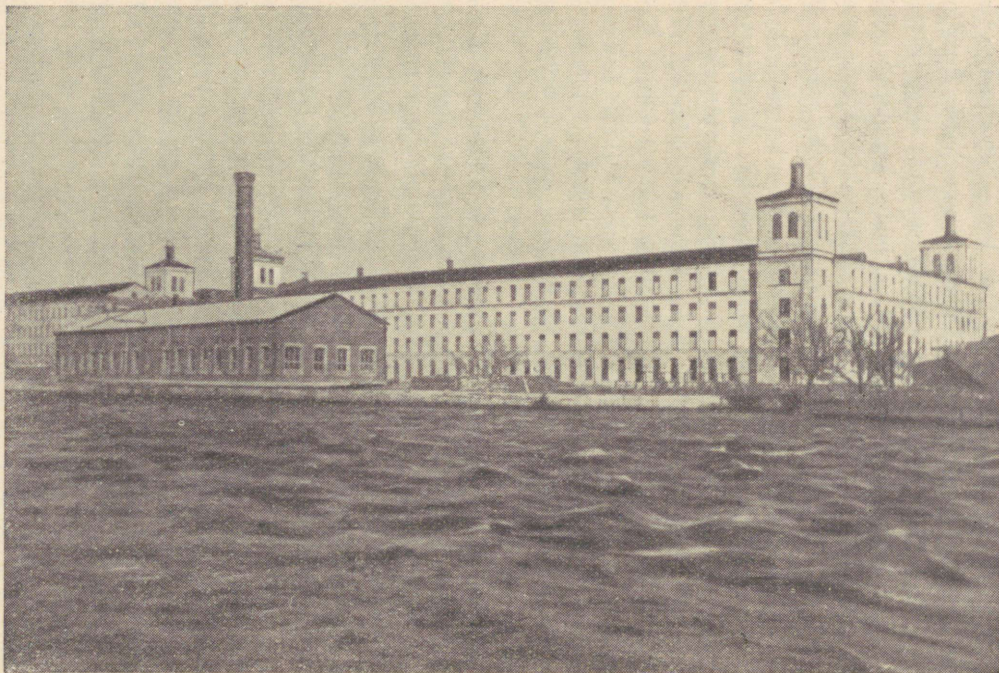
Juba enne põhikirja kinnitamist algas ulatuslik ehitustegevus. 30. aprillil 1857. a. pandi nurgakivi vabriku peakorpusele ning 10. oktoobril 1858. a. rakendati ketrusosakonnas esimesed värtinat tööle. 1859. a. augustis alustas tööd ka kudumisvabrik. Esi-algu oli ketrusvabriku jõuallikaks 2 vesiratast à 360 HP ja kudumisvabrikul 1 vesiratas 180 HP võimsusega. 1868. a. ja 1869. a. asendati need ajakohasemate veeturbiinidega, kokku ca 2200 HP võimsusega.

Ketrusvabrikus rakendati tööle 1416 värtinat, millede arv aasta-aastalt tõustes ulatus 1872. a. juba 188 544-ni. Kudumisvabrik alustas tööd 516 teljega, millede arv 1872. a. tõusis 1640-ni. 1862. a. seati üles 2 suure tootlikkusega revolvertelge ning samal aastakümnel rakendati tööle ka esimesed žakard-teljed.

Tooraine toodi vabrikusse mereteed kaudu. Nii külastas näiteks Narva sadamat 1870. a. 190 laeva, mille lasti koguväärtus ulatus 3 756 896 rublani²⁷. Talvekuudel toodi puuvill Liibavi kaudu mööda maanteed, pärast Peterburi-Paldiski raudtee valmimist 1870. a. aga läbi Tallinna. Vabrik kasutas peamiselt ameerika puuvilla. 1872. a. töödeldud 31 921 puuvillapallist oli 15 628 Põhja-Ameerikast, 14 838 Lõuna-Ameerikast ja 1455 Egiptusest.

Vabriku toodanguks oli puuvillakedrus — lõng ja puuvillniit ning valmistootena mitmesugused puuvillkangad, esmajoones odavad mitkalisordid. Puuvillase lõnga toodang kasvas esimese aasta (1859. a.) 622 851 kg-lt 4 052 508 kg-ni 1872. a. Samal aja-

²⁷ А. В. Петров, Город Нарва. С. Петербург, 1901, lk. 433.

Kreenholmi „vana vabrik“, ehitatud 1857.—1859. a.

vahemikul kasvas puuvillase riide toodang 3 090 059 m-lt (1860. a.) 16 351 325 m-le (1872. a.). Oma toodangu suuruselt oli Kreenholmi Manufaktuur Venemaa tekstiilvabrikute seas esikohal. Kui 1860. aastail Venemaa teistes kubermangudes oli ühe tekstiilvabriku keskmiseks toodanguks 11,4 tuhat puuda kedrust ja 36,4 tuhat kangast, siis Kreenholmis olid need arvud vastavalt 213,8 tuhat puuda kedrust ja 109,3 tuhat kangast²⁸. Seega oli Kreenholmi Manufaktuur nii oma sisseseadelt kui ka toodangult suurimaks puuvillatööstuse ettevõtteks Venemaal.

Tohutu põhikapital ning edukalt arenev tegevus võimaldasid vabrikuomanikel suhteliselt kiiresti teostada vabriku tunduvat laiendamist. 1870. a. valmis Kreenholmi saarel uus ketrusvabrik ning 1872. a. omandas vabrik jõe vasakul kaldal asuva nn. Georgi saare, kus kohe alustati kanali ehitamist vastaskaldale püstitada kavatsetava Joala vabriku jaoks. Paarikümne aasta jooksul omandas manufaktuur jõe vasakpoolsel kaldal asuvad maa-alad, kus paiknesid laod, administratiivhooned ja elamud tööliste.

Vaatamata pingelisele vabriku laiendamisele, andis ettevõtte suuri kasumeid. Aktsionäride dividendid tõusid mõnedel aastatel kuni 35%-ni. Sellise tohutu kasumi tekkimine, vaatamata vabriku pidevale suurendamisele, sai järelikult toimuda eelkõige tööliste ränge ekspluateerimise tulemusena. «Kõik ekspluateerimisvõtted, mida kasutatakse kõigi kapitalistide poolt kõigis tööstusharudes ja millede all kannatab kogu Venemaa töölisrahvastik, kogunevad siin, vabrikus, ühtekokku, tugevnevad, muutuvad alaliseks reegliseks, levivad kõigile töö ja töölise elu külgedele ning loovad terve korra, terve süsteemi töölisest mahlade väljapigistamiseks kapitalisti poolt.»²⁹ Need Lenini sõnad on eriti kohased Kreenholmi hiigelvabriku mitmetuhande-liikmelise töölishulga tõelise olukorra iseloomustamiseks.

²⁸ П. А. Хромов, Экономическое развитие России в XIX—XX веках, lk. 187.

²⁹ V. I. Lenin, Teosed, 2. k. lk. 86.

TÖÖLISTE OLUKORD KREENHOLMI MANUFAKTUURIS

Oma asutamisaastaist peale koondas Kreenholmi vabrik tolle aja kohta hiiglasuuri tööliskulki. Vabriku massiivsete korpuste ja kanalite ehitamine, mis teostati äärmiselt lühikese ajaga, nõudis kõigepealt mitmete sadade ehitustöölise koondamist ehitusperioodil. Vabriku käikulaskmisel kasutas vabrik tuhandete töölise tööjõudu. 1866. a. töötas ketrus- ja kudumisvabrikus kokku üle 2550 töölise. 1872. a. töötas vabrikus juba 4644 töölise, kellele lisandus veel vabriku ehitustel töötavad umbes 800 ehitustöölise. Kui siia lisada veel töölise perekonnaliikmed ja kaudselt vabrikuga seotud elanikud, siis ulatub see arv ligi 8000 inimeseni. Vastavalt sellele suurenes ka Narva elanike arv, mis kasvas sajandi lõpuks 35 000 elanikuni. See kapitalismile eriti iseloomulik linnaelanike kiire arvuline kasvamine saavutas Balti kubermangudes suurima ulatuse võrreldes teiste Venemaa kubermangudega. Kui 1863. a. oli linnaelanike protsent 11,5, siis 1897. a. see moodustas juba 25,3%. Sellest tulenevalt oli rahvaarvu suurenemine maal Balti kubermangudes üle Venemaa kõige madalam (11%), seevastu rahvaarvu suurenemine linnades 188% oli aga suurim kogu Venemaal ning toimus järelikult külakehvistu siirdumisega linnadesse³⁰.

Kreenholmi töölise põhimassi moodustasid Eesti- ja Liivimaa talupojad. 1872. a. oli töölise koguarvust (4644) 3244 eestlast (70%), kuna venelasi oli 1400. Eestlaste selline ülekaal on seletatav eelkõige sellega, et talurahva sügava kihistumise tulemusena

³⁰ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 3. k., lk. 473.

oli Eestist võimalik saada rohkesti odavat tööjõudu. Teiseks tõmbas tollaegne suurim tööstuskeskus Peterburi endasse kõigepealt ümbruskonna vene rahvusest töölised, kes eelistasid tööle minna pealinna, mitte aga Narva, kus oli arenenud peajasjalikult ainult tekstiiltööstus.

Selliste suurte töölishulkade koondumine ühte tööstuskeskusse põhjustas suuri muudatusi alles hiljutiste talupoegade olemuses ja tegevuses. «Mehhaniseeritud suurtööstus viib selle ümberkujundamise lõpule, eraldab tööstuse lõplikult põllumajandusest, loob, nagu nägime, elanikkonna erilise klassi, kes on vanale talurahvale täiesti võõras, kes erineb temast teissuguselt elukorralt, perekondlike suhete teissuguselt struktuurilt, nii aineliste kui vaimsete tarvete kõrgemalt tasemelt.»³¹ Selleks uueks ühiskondlikuks klassiks oli tööstusproletariaat, kelle intensiivne formeerumine toimus Venemaal just möödunud sajandi 60.—80. aastail ja kelle üheks osaks oli ka hiljutiasutatud Kreenholmi Manufaktuuri enam kui 5000-liikmeline töölispere.

Kuid koos uue klassi kujunemisega ilmuvad ka kõik kapitalistlikule süsteemile omased ekspluateerimisvormid, mis just suurtööstuse algperioodil võtavad kõige drastilisema kuju. «Mehhaniseeritud suurtööstuses kaovad kõik need pidurid; ühiskondlike vastuolude äärmused saavutavad kõrgema arenemisastme. Kõik kapitalismi sünged küljed nagu kontsentreeruksid ühte: masin annab teatavasti hiiglatõuke tööpäeva ülemäärasele piknemisele; tootmisse lülitatakse naised ja lapsed; tekib (ja vabrikutööstuse tingimustes peabki tekkima) töötute reservarmee jne.»³² Kõik need Lenini poolt teravalt esiletoodud küljed ilmnevad täie selgusega ka Kreenholmi Manufaktuuris, olles, nagu seda näeme allpool, tööliste väljaastumise otseseks põhjustajaks.

Tööpäeva pikkus, mis kogu tollaegses Venemaa tööstuses oli keskmiselt 12—14 tundi, oli ka Kreenholmis 14 tundi 5 minutit. Töö algas hommikul kell 5, kella 12 kuni 12.55 oli lõuna ning töö lõpp oli õhtul kell 8. Seega pidi tööline tõusma hommikul kella 4 paiku, kuna tööliselamud asusid vabrikust küllaltki kaugel.

³¹ V. I. Lenin, Teosed, 3. k., lk. 458.

³² V. I. Lenin, Teosed, 3. k., lk. 456.

Kreenholmi tööliste kasarm nr. 2

Õhtul peale töö lõppu ei pääsenud töölised takistusteta vabrikust minema: saarelt kaldale viiva ainsa silla ees toimus tööliste läbiotsimine, mis kestis sageli üle poole tunni, nii et tööline jõudis koju alles kella 9 paiku. Võtame veel maha pesemise- ja söögiaja ning näeme, et töölisele jäi puhkuseks ainult kõige enam 6 tundi. On loomulik, et see mõjus äärmiselt kurnavalt tööliste tervisele. Kui siia lisada veel ebasanitaarsed, ilma ventilatsioonita tööruumid, aegaviitev läbiotsimine sillal, kus eriti talvel vabrikuruumidest tulevad higised töölised pidid seisma lõikava tuule käes, siis on selge, milline tööliste tervisele laostav olukord valitses selles Euroopa suurimas puuvillatööstuses. Sellega on seletatav, miks 1872. a. suvel puhkenud koolerataud nõudis niipalju ohvreid Kreenholmi tööliste hulgast.

Tööliste elamistingimused Kreenholmis olid täielikus vastavuses kogu nende raske eluga. Jõe vasakule kaldale ehitas vabrikuvalitsus 11 kasarmut, millest enamik olid puitehitised, sest kuni 1864. a. seisis Narva veel kindluste nimekirjas, mistõttu oli keelatud kivihoonete püstitamine kindlusest $1\frac{3}{4}$ km kaugusele. Puubarakkides (nr. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9 ja 11) oli igas 60—72 tuba, kivikasarmuis (nr. 5 ja 10) aga 88 tuba, kusjuures köögid olid ühised ja paigutatud maju läbivaisse koridoridesse. Ühte kasarmusse oli kokku surutud keskmiselt kuni 350 inimest, seega ühes toas vähemalt 6 inimest, tihti aga enamgi. Sellise numbriga (s. t. toa) eest tuli tasuda üüri 75 kopikat kuni 1 rbl. 25. kop. kuus, talvekuudel aga küttekuludeks veel lisana 50 kop. Võttes sellist kõrget üüri (mida isegi valitsuse komisjon tunnistas), sai vabrikuvalitsus neist üürikasarmuist suurt kasu. Kasarmud polnud neile mitte oma vabriku tööliste majutamiseks, vaid eelkõige äriobjektiks, lisatuluallikaks. Valitsuse komisjoni tagasihoidliku arvestuse järgi ulatus puhaskasu igast kasarmust kuni $9\frac{1}{2}\%$ ³³, mis tegelikult aga oli kindlasti veelgi suurem, sest kasarmute korrahoiule kulutas vabrikuvalitsus kõige minimaalsemaid summasid.

Veelgi halvemad olid tööliste korteriolud naabruses asuvais mõisnik Kramerile kuuluvais üürikasarmuis, mis olid ümber ehi-

³³ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 376.

tatud endistest loomalautadest ja hobusetallidest. Siin oli paljudesse tubadesse tuubitud kuni 20 elanikku, mistõttu seal sanitaarolud olid veelgi halvemad kui vabrikukasarmuis. See elamute ebasanitaarne olukord oli üheks põhjuseks, miks 1872. a. suvel puhkenud koolerataud just Kreenholmis nõudis palju inimelusid, samal ajal kui jõe vastaskaldal asuvas Stieglitzi vabrikus suudeti taudile peagi piir panna.

Tööliste palgatingimused Kreenholmis vastasid peajoontes ülevenemaalistele palgamääradele. Ketrusvabrikus kõikus töötasu olenevalt töö iseloomust, meestöölistel 9 rublast kuni 30 rublani, naistöölistel 6½—14 rublani, lastel 3½—8½ rublani. Seejuures said kõrgemat töötasu (25—30 rubla) käsipressidel töötavad töölised, arvult 16 ja ketrajad — kuni 200 töolist. Kudumisvabrikus kõikus töötasu meestel 7½—45 rublani, naistel 7½—18 rublani ja lastel 4—7 rublani. Suurim töötasu oli lihtijail (35—45 rubla), keda oli ainult 15 töolist. 900 kangru töötasu, mis arvestati tükitöö alusel, ulatus kuni 18 rublani. Prakeerijad (arvult 24 töolist) said 18—23 rubla. Seega sai üle 20-rublalist töötasu vabriku 4,5 tuhandest töölisest ainult umbes 250 töolist. Kui siia lisada veel 900 kangrut, kelle töötasu ulatus kuni 18 rublani, siis näeme, et enam-vähem inimväärsset töötasu sai ainult ¼ kogu vabriku töölistkonnast, neistki enamuses kudumisvabriku töölised.

Kuid ülaltoodud andmed palganormide kohta ei anna aga tege-likku pilti tööliste tõelisest töötasust Kreenholmi Manufaktuuris, kus vabrikuomanike poolt oli kasutusele võetud ulatuslik trahvide süsteem. Trahvide näol võtsid vabrikuomanikud töölistelt tagasi tohutud rahasummad, vähendades seega tunduvalt eriti väiksemapalgaliste tööliste niigi väikest töötasu. «Trahvide otstarve», nagu rõhutab Lenin, «ei ole tasuda kahju eest, vaid luua distsipliin, s. o. tööliste allumine peremehele, sundida töölised täitma peremehe käske ja kuulama tema sõna töö ajal.»³⁴ Kreenholmi Manufaktuuris olid aga trahvid peale selle veel vabrikuvalitsusele suureks tuluallikaks, ulatudes valitsuse komisjoni andmeil 600—900 rublani kuus. Tõsi, osa trahvirahadest maksti preemia trahvide määrajaile — meistreile ja töölisvanemaile, ent

³⁴ V. I. Lenin, Teosed, 2. k., lk. 20.

sellele vaatamata olid vabriku sissetulekud trahvidest küllaltki suured.

Vabriku sisekorramääruse järgi võidi trahve ja mahaarvestusi palgast teha kõige mitmesugusematel põhjustel, alustades halvast tööst ja masinaosade lõhkumisest kuni mitteõigeaegse lahkumiseni vabrikust. Olulisim oli aga fakt, et trahvimäärad polnud kindlaks määratud, või kui mõnel juhul olidki, siis ei peetud neist kinni. Nii tuli ühe ja sama masinaosa purustamisel töölistel tasuda kord 20 kop., kord 40 kop., kusjuures see ületas tegeliku masinaosa väärtuse mitmekordselt. Tööraamatu määruse § 3 nägi ette tööraamatust esilehe väljarebimise eest trahvi 20 kop., ent näiteks noorelt tööliselt H. Vilmanilt võeti selle eest trahvi tervelt 5 rubla³⁵.

Trahvimine oli niivõrd massiline, et ka paremail töölistel oli igakuine mahaarvamine palgast harilik nähe. Nii oli kangur Prokofi Iljinil 1870. a. septembrist kuni 1872. a. aprillini, mil ta vabrikus töötas, iga kuu palgast mahaarvamisi, kusjuures trahvide summa 20 kuu jooksul tõusis 47 rbl. 25 kopikani, mis moodustas kogu töötasust (288 rbl. 87 kop.) üle 16%. Suurim temalt võetud trahvisumma oli 1872. a. veebruaris — 9 rbl. 25 kop., töötasu samal ajal oli aga 14 rbl. 40 kop., seega mahaarvestus palgast oli 64%³⁶.

1871. a. jooksul määrati ketrusvabrikus trahve 5699 korral kokku 3052 rbl. 27 kop. ulatuses, kudumisvabrikus ainult 1872. a. juulikuus 519 rbl. 47 kop. Kogu vabrikus ei langenud keskmiselt kuus määratud trahvirahade summa kunagi alla 600 rubla³⁷.

Neist trahvisummadest läks osa trahvide määrajate taskutesse. Sisekorramääruse § 24 järgi pidid kogutavad trahvirahad minema nende isikute premeerimiseks, kes «täitsid korralikult oma kohustusi manufaktuuri hüvanguks». On selge, et sellisteks isikuteks olid kõigepealt vabrikuvalitsuse käsilased töölisvanemate, meistrite ja vabrikupolitseinike näol, kes samaaegselt olid ka trahvide

³⁵ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 393.

³⁶ S a m a s, lk. 392.

³⁷ S a m a s, lk. 393—394.

määrajad ning seetõttu olid otseselt huvitatud trahvisummade suurusest. Selline piiramatu omavolitsemine lasus raske koormana tööliste õlgadel, mistõttu ka 1872. a. streigis oli tööliste protesti peasisuks kõigepealt võitlus ebaõiglase trahvisüsteemi vastu. Ja kuna trahvid, nagu rõhutab Lenin, olid tööliste allutamiseks peremehe tahte, siis järelikult ka Kreenholmi tööliste võitluse teravik oli suunatud just selle täieliku alistumise likvideerimiseks, vabrikuvalitsuse võimu piiramiseks tööliste üle.

Tekstiiltööstus oli tööstusharu, kus kõige laialdasemalt rakendati naiste ja laste tööjõudu. See osutus võimalikuks tekstiiltööstuse masinate oma aja kohta kõrge automaatsuse astme tõttu, mis võimaldas nende käsitlemist ilma suuremate tehniliste teadmisteta tööliste poolt. Samaaegselt loeti naiste ja laste töö, nagu see on iseloomulik kapitalistlikule ühiskonnale, vähemtasuvaks, kuigi nad teostasid sageli samu tööprotsesse, mis mehedki. Ja see oligi põhjuseks, miks vabrikandid rakendasid naiste ja laste tööjõudu. Nii oli Kreenholmis 1872. a. üldisest tööliste arvust (4644) 1318 naist ja 1168 alaealist, seega kokku 54%. Seejuures oli naiste töötasu näiteks ketrusvabrikus ropsimistöödel 3 rubla võrra väiksem meeste töötasust ja kraasimistöödel oli laste töötasu 4½ rubla võrra väiksem meeste töötasust. Ainult kudumisvabrikus oli telgedel töötavatel nais- ja meestöölistel töötasu enam-vähem võrdne, kuna siin toimus arvestus tükitöö alusel.

Eriti raske ja väljakannatamatu oli Kreenholmis laste olukord. 1864. a. saavutas vabrikuvalitsus kokkuleppe keiserliku (!) kasvatusmajaga, kes varustas vabrikut odava tööjõuga vanemateta laste hulgast. Üks mainitud kasvatusmaja kasvandikke, hilisem tööline-revolutsionäär Vassili Gerassimov annab oma mälestustes vapustava kirjelduse selliste kasvandike olukorrast Kreenholmis.

Gerassimov saabus Narva koos 400 saatusekaaslasega, neist 200 poissi ja 200 tüdrukut, kes suunati kohe tööle vabrikusse. Töötades vaatermasinail, tuli 11—12-aastastel lastel seista 14 tundi päevas ühel jalal, kuna teine jalg tuli abiks võtta keha tasakaalus hoidmiseks. Laste toit oli vilets. Igapäevaseks söögiks oli kapsasupp tükikese loomalihaga. Putru anti ainult laupäeviti. Eriti rasked olid aga laste toitlusolud suvel, sest kapsad olid

mädanenud, liha roiskunud, leib hallitanud. Tihti keedeti toitu täiesti kõlbmatuist produktidest. Gerassimov jutustab, kuidas kord oli keedetud suppi ussitanud hernestest. Kuigi töölised tõstsid protesti, jäi see täiesti tagajärjetuks.

Vassili Gerassimov

Lapsi peksti vabrikus halastamatult. Iga väiksema eksimuse eest karistati neid peksuga, hävitades lapsi sõna otseses mõttes füüsiliselt. Gerassimov nägi ise, kuidas üks meistriabi peksis üht tütarlast nii, et see viidi haiglasse, kus ta järgmisel päeval suri.

Täielikuks mõnitamiseks vabrikuomanike poolt oli laste sunduslik õppus koolis pärast 14-tunnilist väsitavat tööpäeva. Raskest tööst täielikult kurnatud lapsed pidid koolis vaevlema veel 3 tundi, peksuähvardusel õppima lugema ja kirjutama. On arusaadav, et selline õppus polnud mitte laste teadmiste rikastamine, vaid nende piinamine. Isegi valitsuse komisjon oli sunnitud 1872. a. tunnistama, et «väsinud näod ja nõrk hääl tõendavad

selgelt füüsilisest kurnatusest, mille juures järelikult ei saa oodata ka vaimset tegevust.»³⁸ Õpilased, kes koolis olid õppinud juba mitmeid aastaid, ei tundnud kõige algelisemaid matemaatika-tehteid. Kõigile lisaks pidid lapsed tasuma veel sellise «õpetamise» eest 20 kop. kuus.

Laste töötasu oli madal, kõikudes 3½—8½ rubla vahel. Seejuures aga kasvatusmaja kasvandike ülalpidamise eest, mis seenes eespoolmärgitud halvas toidus, magamiskohas täistuubitud vabrikukasarmus ja ühes vahetuses pesus, võttis vabrikuvalitsus kuni 6 rbl. 50 kop. kuus. Seega jäi enamik kasvandikke iga kuu vabrikule võlgu kuni oma täisealiseks saamiseni, mistõttu nad ei saanud ka siis vabrikust lahkuda, vaid pidid kaua aega tasuma oma võlga, olles sõna otseses mõttes võlaorjuses.

Peale keiserliku kasvatusmaja kasvandike töötas vabrikus hulgaliselt ka kohalike tööliste lapsi, keda vabrikuvalitsus sunniviisiliselt tööle värbas. See kapitalismile iseloomulik nähtus oli omane kogu Venemaa tekstiiltööstusele. Moskva kubermangus teostatud statistika 1879.—1885. a. näitas, et 64% töölistest asusid vabrikusse tööle alaealiselt. Statistik Erisman tegi sellest järelduse, et «meie manufaktuuride ketrus- ja kudumisosakonnad töötasid välja tõelise vabrikutöölise tüübi, kes sageli sündides vabrikus, kasvades üles vabrikukasarmuis, varastes aastates sattudes töölisena vabrikutöökodadesse ja mitte millekski muuks, peale vabriku töö, pole kohane.»³⁹ Analoogiline oli olukord ka Kreenholmi Manufaktuuris, kus samuti oli kujunemas uus vabrikutöölise tüüp — tõeline proletaarlane.

Vaatamata laste tohutult raskele olukorrale ja naiste töö laialdasele rakendamisele, olid sellel ka oma progressiivsed tagajärjed. Seniilmunud käsitlused meie tööliikumise algaastaist pole seda aega vajalikul määral esile toonud. Kogu aeg rõhutatatakse ainult naiste ja laste, eriti viimaste, väljakannatamatut olukorda, maalitakse drastilisi pilte, ent ei nähta selle tõelist olemust, tema ajaloolist tähtsust. Siin ei tohi unustada Lenini suurepärasest hinnangut naiste ja laste töö kohta: «Rääkides sellest, et

³⁸ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 373.

³⁹ S a m a s, lk. 26.

vabrik kujundab ümber elanikkonna elutingimused, tuleb eriti tähendada, et naiste ja alaealiste tootmistöösse lülitamine on põhiliselt progressiivne nähtus. Pole kahtlust, et kapitalistlik vabrik asetab need töötava rahva kategooriad eriti raskesse olukorda, et nende suhtes on tööpäeva lühendamine ja reguleerimine, tervislike töötingimuste tagamine jne. eriti vajalik, kuid püüded naiste ja alaealiste töötamist tööstuses täiesti keelata või toetada seda patriarhaalset elukorda, mis tegi säärase töötamise võimatuks, oleksid reaktioonilised ning utoopilised. Kaotades nende elanikkonna kategooriate patriarhaalse kinnisuse, kes varem koduste, perekondlike suhete kitsast ringist ei väljunud; tõmmates nad kaasa otsesele osavõtule ühiskondlikust tootmisest edendab mehhaniseeritud suurtööstus nende arenemist, tõstab nende iseseisvust, s. o. loob sellised elutingimused, mis seisavad kapitalismielsete suhete patriarhaalsest liikumatusest võrratult kõrgemal.»⁴⁰

Mehhaniseeritud suurtööstus pani aluse naise vabastamisele mehe vägivalla alt, muutis ta samasuguseks oma tööjõudu müüvaks proletaarseks, kelle arusaamised avardusid, huvide ring laienes. Naine hakkas muutuma senisest kodusest tööorjast ühiskondlikult töötavaks ja ka mõtlevaks tööliseks. Ka laste varasel töölerakendamisel olid samad tagajärjed. Astudes varakult töölikollektiivi, tunnetas laps varakult oma klassikuuluvust, tema teadvus kujunes proletaarse klassivõitluse lakkamatus käigus. Sellistest lastest, kelle tervis pidas vastu kurnavale tööle, kasvasid tõelised tööliklassi võitlejad. Ilmekaks tõendiks on sellest V. Gerassimovi elukäik, kellest hiljem kujunes üks silmapaistvaid töölisliikumise tegelasi Venemaal.

Ülaltoodust lähtudes tuleb meil hinnata ka naiste ja laste töö kasutamist ja nende olukorda Kreenholmi Manufaktuuris.

Isegi tolleaegse tsaari-Venemaa tingimustes oli Kreenholmi tööliste õiguslik seisund täiesti ebaharilik. Manufaktuuris kehtis ametlikult kinnitamata ja seega ka seaduslikku jõudu mitteomav politseimäärustik, mille alusel vabrikuvalitsus oli täielikult sõltumatu oma politseivõimu teostamisel tööliste üle. 1857. a. politsei-

⁴⁰ V. I. L e n i n, Teosed, 3. k., lk. 458—459.

määrustik võimaldas tööliste karistamist suuremal määral kui oli ette nähtud ametlikus seadusandluses. Kui näiteks riigivõimu esindaja võis töölisi trahvida mitte üle 12 rubla, siis Kreenholmi vabrikupolitsei võis seda teha kuni 18 rubla suuruses summas. Kui haagikohtunik võis määrata peksukaristust 30 vitsahoobini, siis Kreenholmis võidi töölisele anda kuni 50 vitsahoopi (tegelikult anti veelgi rohkem).

Veelgi halvem oli olukord seepärast, et vabrikupolitsei poolt määratud karistustele võis tööline tegelikult apelleerida ainult vabrikuvalitsusele, seega polnud töölisel loota mingeid tulemusi. Haagikohtunik aga asus Jõhvis, mistõttu töölistel puudus praktiliselt igasugune võimalus otsida kaitset riigivõimu esindajailt, kuigi oli selge, et ka sealt polnud töölistel mingit abi loota, sest haagikohtunik kaitses eelkõige vabrikuomanike huvisid. Seega oli Kreenholmi Manufaktuuris vabrikuvalitsuse kätte koondatud kogu võimutäius tööliste üle, kes sõltusid täielikult vabrikuomanike meelevallast. Isegi valitsuse komisjon oli sunnitud järel-dama, et Kreenholmi politseimäärustik oli üheks streigi tekkimise põhjuseks 1872. a.

Kokku võttes tuleb rõhutada, et tööliste olukord Keenholmi Manufaktuuris oli äärmiselt raske. Pikk tööpäev, ebasanitaarsed elamistingimused, alaealiste julm väljakurnamine, tohutud trahvid ja õiguslikult täielik sõltumine vabrikuomanike meelevallast muut-sid töölishulgad peremeestele sunni viisilisel alustatud tööorjadeks. «See alistumine on progressiivne võrreldes teisega — hoolimata kõigist töötaja rõhumise, väljasuremise, metsistumise, naiste ja laste organismi vigastamise jne. koledustest — sellepärast, et ta **ÄRATAB TÖÖLISE MÖTTE**, muudab tumma ja ebamäärase rahulolematuse teadlikuks protestiks, muudab killustatud, väikese, mõttetu mässi organiseeritud klassivõitluseks kogu töörahva vabastamise eest, võitluseks, mis ammutab oma jõu selle suurkapi-talismi olemasolu tingimustest endist ja võib seepärast tingimata loota **KINDLAT EDU**.»⁴¹ See Lenini iseloomustus vabriku-tööliste olukorrast on täielikult paikapidav ka Kreenholmi tööliste kohta. Vabrikuomanike ja nende käsilaste piiramatu omavoli

⁴¹ V. I. L e n i n, Teosed, 1. k., lk. 208—209.

sisendas Kreenholmi töölistesse rahulolematuse, mis aegamööda hakkas kujunema teadlikuks protestiks, äratas töölishulgad aktiivsele võitlusele oma rõhujate vastu. Suhteliselt lühikese ajaga — 15 aasta jooksul jõudis see rahulolematuus Kreenholmi proletariaadi hulgas sellisele astmele, et välisest tõukest piisas avaliku võitluse puhkemiseks. Selliseks väliseks ajendiks kujunes 1872. a. juulis puhkenud koolerataud Narvas, mis eriti levis Kreenholmi tööliste hulgas. Kasutades taudiga kaasnenud ehitustööliste kokkupõrget vabrikavalitsusega, alustasid võitlust ka vabrikutöölised, mis peagi laienes suurstreigiks, millist Venemaa polnud veel näinud.

STREIGI PUHKEMINE JA KÄIK

1872. a. juunis puhkes Narvas Stieglitzi vabrikus koolerataud, millele seal aga peagi suudeti piir panna. Juulis oli aga taud edasi kandunud jõe vastaskaldale Kreenholmi Manufaktuuri, kus koolera sealsete võimatute sanitaarsete olude tõttu kiiresti levis. Olukord muutus niivõrd ähvardavaks, et Eestimaa kubermanguvalitsus oli sunnitud saatma Narva oma arstliku inspektori, kes aga vabrikuvallitsuse mõjul esialgu püüdis tõelist olukorda varjata. Inspektor Falk tegi katset veeretada peasüü mõisnik Krameril üürikasarmute ebasanitaarsele olukorrale, kuna ta aga vabriku majades leidis olukorra olevat kõigiti rahuldava. Ka haigestumiste ja surnute arvu püüdis ta vähendada ning alles 1873. a. jaanuaris teatas kuberneril nõudel enam-vähem usutava arvu, mille järgi koolerasse suri üldse 334 Kreenholmi töölist⁴². Gerassimov oma mälestustes väidab, et iga päev suri 40—50 inimest⁴³, mis aga tundub liialdusena, sest siis oleks pidanud surnute arv ulatuma ligi tuhandeni. Haigete kohtlemine vabrikus oli ebainimlik. Esines juhtumeid, kus alles elavaid haigeid viidi surnukambrisse, täistuubitud vabrikukasarmuis magasid terved surevate haigetega kõrvuti, sest kõiki haigeid ei viidud üldse haiglasse. Loomulikult tekitas selline olukord töölistes äärmist meelepaha.

Esimestena astusid välja uue kanali ehitusel töötavad töölised,

⁴² Eesti NSV Siseministeeriumi Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA), fond nr. 29, nimistu nr. 2, toimik nr. 562, lk. 413.

⁴³ В. Герасимов, Жизнь русского рабочего полвека тому назад. Москва, 1924, lk. 18.

kes 9. augustil pöördusid vabrikuvalitsuse poole palvega lubada neil töölt lahkuda kuni taudi vaibumiseni, sest vabrikus levisid kuuldused mürgitatud joogiveest⁴⁴. Saades arvatavasti vabrikuvalitsuselt eitava vastuse, siirdus osa neist (kuberneri andmeil 120, valitsuse komisjoni andmeil 20) Narva sandarmikorpuse ohvitseri major Andrejanovi juurde samasuguse teatega, lisades, et ka mõnisada vabrikutöölist kavatsevad jätta koolera kartusel töö. Kuid ka Andrejanov ei lubanud neil ilma vabrikuvalitsuse loata lahkuda töölt. Järgmisel päeval lahkus 260 ehitustöölist siiski Kreenholmist, kuigi nad ei saanud ei passe ega lõpparvet.

Samaaegselt lasi vabriku direktor Kolbe avada vabrikus kõik aknad ruumide õhutamiseks. Tekkinud tõmbetuul oli aga veelgi hullem ning kangrud siirdusid Kolbe juurde nõudma akende sulgemist. Kolbe oli sunnitud järele andma, ent siis tegid kangrud esmakordselt teatavaks oma nõudmised «töötingimuste taastamiseks, mis olid vabriku asutamisaajal»⁴⁵. Esialgused nõudmised olid arvatavasti samad, millega Kreenholmi töölised järgnevas streigi käigus esinevad. Kolbe muidugi ei nõustunud, vaid palus nädala võrra oodata, kuni ta teatab vabriku peadirektoreile tööliste nõudmistest. See oli ilmselt mõeldud aja võitmiseks, sest samal päeval astub Kolbe samme, mis tõendavad tema kavatsustest töölisi sundida sõnakuulmisele. Peale Andrejanovi on samal päeval sündmustest teadlik ka haagikohtunik Girard, kes saadab teate toimumust ka Eestimaa kubernerile.

Töölised jäid esialgu uskuma Kolbe lubadusi ning järgnevail päevil jätkus töö vabrikus väliselt rahulikult. Kuid on kindel, et kangrute nõudmised leidsid elavat vastukaja kogu vabriku tööliste hulgas.

Esmaspäeval 14. augustil jätsid kangrud uuesti töö seisma ja siirdusid Kolbe juurde vastust nõudma. Kontori suurde saali kogunes kuni 500 töölist. Ehmunud Kolbe ruttas kiiresti Andrejanovi juurde ja palus viimast koos sandarmitega tulla läbirääkimistest osa võtma. Kangrud valisid 10 esindajat, kelle kaudu

⁴⁴ Ajaleht „Revalsche Zeitung“, 1872. a., nr. 206.

⁴⁵ В. Герасимов, Жизнь русского рабочего полвека тому назад. Москва, 1924, lk. 18—19.

anti edasi vabrikuvalitsusele tööliste nõudmised, mis olid kokku võetud 9 punktis:

1. Lõunavaheaega pikendada tunnilt 1½ tunnile.
2. Töö alguseks hommikul kella 5 asemel 5.30.
3. 50-arssinase kangatüki eest tasuda töölisele 40 kop.
4. Purunenud masinaosade eest arvestada töölise palgast maha masinaosade tegelik väärtus.
5. Väikese toodangu eest mitte trahvida, vaid vabastada töölt.
6. Eemaldada vabrikust velsker Palkin.
7. Vallandada töölisvanem Peeter Sakk.
8. Mahaarvestamist palgast mitte teha ilma töölise nõusolekuta.
9. Lastele võimaldada kooliskäimiseks rohkem aega.

Kangrute esindajad teatasid vabriku valitsejale, et kui nende nõudmisi kuni 19. augustini vastu ei võeta, siis töölised katkesta-
vad töö⁴⁶.

Nädal möödus rahulikult. Alles 18. augustil, kui töölised nägid, et vabrikuvalitsus ei astu mingeid samme olukorra lahendamiseks, teatasid 12 kangrut, et kui järgmisel päeval direktorid kohale ei ilmu, siis kangrud lõpetavad töö.

19. augustil direktorid ei tulnud, kuid saabus Peterburi sandarmivalitsuse ülem polkovnik Birin, kes kohapeal olukorraga tutvunud, sõitis edasi Tallinna Eestimaa kubeneri juurde, et tarvitusel võtta vajalikke abinõusid, kuna töölised olid kindlalt teatanud töö seiskamisest esmaspäeval 21. augustil. Olukord oli niivõrd ärev, et ka Kolbe veel omalt poolt saatis kubernerile telegrammi, milles avaldas kartust võimalike rahutuste tekkimise kohta.

Esmaspäeval, varahommikul kella 5 paiku saabus Eestimaa kuberner Kreenholmi. Töölised, kelle hulgas olid seekord kangrute kõrval ka ketrajad, kogunesid jällegi kontori juurde, kus kuberner oli sunnitud ise alustama töölistega läbirääkimisi, kuna direktorid polnud ikka veel saabunud. Kubeneri nõudel valisid töölised läbirääkimisteks 40 esindajat kangrute ja 20 ketrajate hulgast, kes siirdusid kubeneri juurde kontori siseruumidesse. Ülejäänud mitmesajapealine töölishulk jäi ootama läbi-

⁴⁶ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 318.

rääkimiste tulemusi. Seejuures tekkis töölistel kokkupõrge kuberneriga, kes tuli neid sundima tööle tagasi minema. Kubeneri käsk võeti vastu vile ja naeruga. Alles siis kui tulid saali tööliste poolt valitud esindajad, keda töölishulk kartis olevat arreteeritud, läksid töölisel viimaste soovitusel tööle tagasi. Kell 2 saabusid Peterburist lõpuks ka vabriku direktorid, kuid tegelikult läbirääkimiste pidajaks vabrikuvalitsuse poolt jäi ikkagi direktor Kolbe.

Tööliste esindajad esitasid tööliste nõudmised vabrikuvalitsusele eraldi kangrute ja ketrajate osas. Seekord olid kangrute nõudmised kokku võetud 11 punktis, mille kohta koostati vastav akt läbirääkimiste lõpul mõlema poole esindajate allkirjadega. Igale tööliste nõudmisele märgiti juurde ka vabriku tehnilise direktori seisukoht.

Kangrute nõudmised ja Kolbe seisukohad olid järgmised:

1. Vabriku töö algusajaks hommikul määrata kella 5 asemel 5.30.

Kolbe nõustus sellega, kuid samas tegi paranduse, et turbiin pannakse tööle kell 5.15, kuid töölisel, kes tulevad tööle 5.30 ei lange trahvi alla.

2. Senise 55 minuti asemel anda lõunaaajaks 1½ tundi, kuna tööliselamud on niivõrd kaugel, et vähema ajaga ei jõua töölisel lõunastamas käia.

Kolbe nõustus lõunaaega pikendama 1¼ tunnile.

3. 50-arssinase kangatüki valmistamise eest maksta töötasu 40 kop.

Sellega Kolbe ei nõustunud ja teatas, et ka edaspidi määratakse töötasu Peterburi tööliste töötasude alusel.

4. Masinaosade purunemise korral maha arvestada nende tegelik väärtus.

Nõudmine võeti direktorite poolt teadmiseks ja anti lubadus välja töötada uued hinnad 1. oktoobriks.

5. Väikese toodangu eest mitte trahvida, vaid anda lõpparve või eemaldada masina juurest.

Kolbe nõustus sellega juhul, kui iga tööline töötaks päevas mitte vähem kui 45 kop. eest.

6. Anda tõendid ajutise puudumise korral haiguse või mõnel muul põhjusel, mis on vajalikult põhjendatud.
Sellega Kolbe nõustus.
7. Eemaldada haiglast velsker Palkin.
Sellega Kolbe ei nõustunud.
8. Asendada töölisvanem Peeter Säck ja tulevikus valida töölisvanemaid kogu vabriku tööliste poolt.
Kolbe nõustus, kuid teatas, et kinnitamiseks tuleb esitada kolm kandidaati.
9. Laste eest, kes ei käi koolis, mitte teha mahaarvestusi palgast.
Kolbe sellega ei nõustunud.
10. Mitte maha arvestada palgast 2% haigla ja kiriku jaoks, kuna viimast juba mitu aastat pole.
Sellega Kolbe nõustus.
11. Mitmesuguste seadusevastaste tegude pärast eemaldada vabrikust kirikuvanem Kaarel Säck, töölised Gustav Brunnes ja Kaarel Pikamäe.
Sellega Kolbe jälle ei nõustunud, vaid käskis kaebuse nende peale esitada kehtiva korra järgi.

Ketrajate nõudmised olid väljendatud 6 punktis, milledest 3 (lõunaaja pikendamine, töö algusaja muutmine ja purunenud masinaosade eest nende tegeliku hinna võtmine) langesid ühte kangrute nõudmistega ning said vabrikuvalitsuse poolt ka sama-suguse vastuse. Ülejäänud punktides nõudsid ketrajad töötasu suurendamist ja reguleerimist, mis aga Kolbe poolt täielikult tagasi lükati.

Aktidele kirjutasiid alla kangrute nimel 20 eestlasest ja 20 venelasest töolist, ketrajate nimel 12 venelast ja 8 eestlast, mis tõendab ilmekalt, kuidas tööliste poolt valitud usaldusmehed esindasid võrdselt mõlemast rahvusest tööliste huve.

Aktide allakirjutamisega lõppesid läbirääkimised ning järgnevail päevil töötas kogu vabrik. Uusi tööaegu ei kinnitatud, mistõttu tööliste rahulolematuus uuesti kasvas. 26. augustil teatab major Andrejanov, et töölised ootavad kannatamatult 28. augustit, kõneldes, et kui esmaspäeval ei kehtestata kokkuleppes

saavutatud järeleandmisi, siis teispäeval nad uuesti katkestavad töö ja kogunevad nõupidamisele. Uute rahutuste kartusel jagabki vabrikuvalitsus uusi töökorralduse akte, mis pidid esmaspäeval kehtima hakkama. Sellega läks vabrikuvalitsusel korda tööliste uut väljaastumist mõneks ajaks edasi lükata, aga mitte vältida. Rida tööliste põhilisi nõudmisi oli jäänud rahuldamata (trahvimäärad, tööliste poolt vihatud vabrikuvalitsuse käsilaste eemaldamine, töötasude tõstmine), mistõttu töölisel ei lugenud võitlust veel lõppenuks. Samal ajal ka vabrikuvalitsus, kes needki vähesed järeleandmised oli teinud tööliste otsesel surveel, püüdis omakorda asuda pealetungile. Töölisvanem Sakk võimutses vabrikus endiselt edasi.

Oli selge, et konflikt oli jäänud lahendamata. Töölisel polnud saavutanud oma õigustatud nõudmiste täitmist, mistõttu käärimine tööliste hulgas jätkus. Kuigi arhiividokumendid väga puudulikult valgustavad perioodi augusti lõpust kuni 8. septembrini, on meil siiski põhjust oletada, et tööliste hulgas elavalt arutleti toimunud sündmusi. Dokumentides leiduvad üksikud märkused ja vihjed võimaldavad teha mõningaid tähtsaid järeldusi. Nii on vabrikuvalitsuse poolt koostatud kurikuulsas Brunesi ja Pikamäe palvekirjas tähelepanuvääriv märkus: «Me oleme võimelised tõendama, et ülalmärgitud mässajad⁴⁷ kogunevad sageli trahtereis ja teistes kohtades, kus peavad nõu uutest korratustest.»⁴⁸ Kuigi siin on tegemist küll sihiliku kaebusega, on siiski täiesti usutav, et töölisel pidasid nõu, kuidas võitlust jätkata. Seda tõendab ka Kreenholmi politseimeistri kt. Olenini korraldus septembri lõpust kõigile trahteri- ja kõrtsipidajaile mitte lubada neis pidada tööliste koosolekuid, vastasel korral ähvardades trahteri sulgemisega⁴⁹. Selline keeld tähendab, et tööliste koosolekuid oli trahtereis ja kõrtsides, mis tollal olid ainsaiks kooskäimise kohtadeks töölistele, tõepoolest toimunud ja neil koosolekuil töölisel ilmselt arutlesid toimuvaid

⁴⁷ Jutt on V. Preismanist, J. Tammest, H. Maikallost ja teistest aktiivseist streigi juhtidest. (Autori märkus.)

⁴⁸ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 242.

⁴⁹ S a m a s, lk. 149.

sündmusi ja pidasid nõu, kuidas sundida vabrikualitsust järeleandmistele.

Vabrikualitsus omalt poolt püüdis aga tööliste vastupanu täielikult maha suruda. Selleks oli kõigepealt vaja kõrvaldada vabrikust tööliste aktiivsemad eestvedajad. Vallandada neid Kolbe ei julgenud, sest see oleks olnud ajendiks uutele rahutustele. Teine asi oleks aga olnud nende arreteerimine valitsusvõimude poolt, mis oleks ühtlasi mõjunud ähvardusena ka teistele töölistele, kes siis poleks julgenud astuda riigivõimu vastu. Ilmselt sellistel kaalutlustel koostataksegi Kolbe näpunäiteil «tööliste palvekiri vabriku administratsioonile». Eestimaa kubermangu prokuröri kt. Želehhovski oma aruandes kohtuministeeriumile toob rea fakte, mis tõendavad ülalmainitud kirja vaieldamatut väljatöötamist Kolbe otsesel juhendamisel⁵⁰. Kirja «autoreiks» tehti vabrikualitsuse käsilased Brunes ja Pikamäe, kelle eemaldamist vabrikust olid töölisel augustis nõudnud. Brunes ja Pikamäe pidid koguma «oma» kirjale tööliste allkirju. Kiri ise oli kiidulauluks vabrikualitsusele ning selle peamiseks mõtteks oli seisukoht, et töölistel olevat Kreenholmis väga hea elu ja mingeid uuendusi polevat vaja. Töölisel, kes nõuavad igasuguseid uuendusi, olevat mässajad ja neid tuleb vabrikust kui rahutuste tekitajaid eemaldada⁵¹. Siinjuures on huvitav jälgida, kuidas vabrikualitsus püüdis tekitada lõhet eesti ja vene tööliste vahel, et sellega nõrgestada tööliste ühtsust ning lõplikult murda nende vastupanu. Nimelt olid streigi aktiivsemad osavõtjad esmajoones eestlased. Palvekirjale, kus oli nõue streigi juhtide-eestlaste eemaldamiseks vabrikust, soovitas aga Kolbe koguda eeskätt venelastest tööliste allkirju. Nii kutsuvadki Brunes ja Pikamäe 9. septembril enamuses venelastest töölisi kõrtsi, lubades seal neile ette lugeda kirja ning kostitada viinaga. Kuid vene töölisel ei lasknud end kaasa tõmmata alatusse mängu, vaid teatasid sellest tervele vabrikule, nii et õhtul kogunes trahteri juurde üle 200 töölisel ja just need, keda vabrikualitsuse käsilased ei soovinud seal näha. Seetõttu keelduvad

⁵⁰ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 374.

⁵¹ РАКА, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 242—246.

Brunes ja Pikamäe kokkutulnuile kirja ette lugemast ning tööliste meelte ärevaks muutumisel lähevad hoopis pakku vabriku majandusjuhataja Frey kontoris. Tööliskokk, eesotsas Preismani ja Tammeaga, siirdub neile sinna järele ja nõuab «kirjameeste» väljaandmist, põhjendades oma nõudmist sellega, et nad olid kubernerile andnud sõna pidada vabrikus korda, mida nüüd aga Brunes ja Pikamäe rikuvad töölisi kokku kutsudes ja mingisugust kirja lugeda lubades. Frey keeldub ja suudab veenda töölisi laiali minema. Samaaegselt aga vabrikuvalitsus, kes selles enda poolt välja kutsutud vahejuhtumise näeb uusi rahu- tusi, astub kiiresti samme valitsusvõimude informeerimiseks ja ametiisikute kohalekutsumiseks. Vabrikupolitsei teatab asjast haagikohtunikule ja palub teda kohale sõita.

Töölised, kes vahejuhtumise näevad vabrikuvalitsuse katset tagasi astuda alles hiljuti tehtud järeleandmistest, valivad 10. septembri hommikul endi hulgast 6 esindajat, kes saadetakse Narva major Andrejanovi juurde ja kes seal teatavad, et nad soovivad siirduda kubeneri juurde ning paluda teda alustada juurdlust Brunesi ja Pikamäe tegevuse kohta, kes tekitavad vabrikus segadusi. Nendeks tööliste esindajaiks olid just aktiivsemad augustisündmustest osavõtjad V. Preisman, J. Tamm, M. Mühlberg, F. Maler, A. Adoson ja J. Valdenbach. Andrejanov käsib neil pöörduda haagikohtuniku poole, kes samal päeval saabus Kreenholmi. Haagikohtunik aga, kellele vabrikuvalitsus oli eelmise õhtu sündmuste peasüüdlastena üles andnud just ülalnimetatud töölised, arreteerib nad sama päeva õhtul Narvas ning paigutab Narva vanglasse.

Esmaspäeva, 11. septembri hommikul, mil vabrikus veel ei teatud eelmise õhtu sündmustest, algas töö normaalselt. Kohe hommikul nõudis haagikohtunik vabriku kontoris vabrikuvalitsuse poolt nimetatud laupäeva õhtu sündmuste «süüdlased» ning arreteeris need kohapeal. Kuuldus sellest levis vabrikus välgukiirusel ning töölised katkestasid töö ja tulid kontori juurde nõudma arreteeritute vabastamist. Saades eitava vastuse, lahkusid kangrud kontorist, ähvardades pärast lõunat töö seisma jätta ja mitte kedagi vabrikusse lasta. Lõunavaheaja lõpul koguneski

kangrute salk vabrikusse viiva kitsa silla otsale ning sundis töölitlejaid tagasi minema. Ei aidanud ka haagikohtuniku vahelesegamine, kes võeti vastu vile ja karjumisega.

Kuid tööliste plaanides polnud mitte ainult töö katkestamine vabrikus, vaid nad astusid otsustavaid samme ka oma vangistatud seltsimeeste vabastamiseks. Mitusada töölised kogunes tööliskasarmute taha ning sealt suunduski osa neist Narva vangistatud seltsimehi vabastama, osa aga samasse vabrikudirektori maja juurde, kus hoiti hommikul arreteeritud. Siin arreteeris haagikohtunik veel mõned silda tõkestanud ja haagikohtunikule sillal vastu hakanud töölised. Sellele vastasid töölised otsese rünnakuga haagikohtunikule ja sandarmitele. Visatud kiviga haavati haagikohtunikku peast ning viimane põgenes vihase töölishulga eest Narva, et kohale kutsuda sõjaväeosa.

Vahepeal taotles teine töölissalk Narvas vangistatud seltsimeeste vabastamist, kuid tulemusteta, sest linna pürjermeister kutsus appi komando soldateid, kes sundisid töölised tagasi astuma. Siirdudes Kreenholmi tagasi, ühines Narvast tulev salk haagikohtuniku ja sandarmite vastu tegutsenud salgaga, nii et moodustus umbes 1000-liikmeline tööliste salk. Varustanud end kividé ja kaigastega, suundus salk Kolbe maja juurde, kuhu olid paigutatud haagikohtuniku poolt arreteeritud töölised. Maja vallutati tõelise rünnakuga ja vahialused vabastati. Kuid samal ajal jõudis Narvast kohale Jenisseiski polk, kelle haagikohtunik oli välja kutsunud ning sõjaväe survele läksid töölised laiali, seda enam, et oli saabunud juba õhtu ja hämardus.

Ent töölised ei tegutsenud mitte ainult jõuga, vaid püüdsid naiivselt taotleda abi ka valitsusvõimult. Tööliste esindajaina saatsid Kristjan Jürna ja Hans Maikallo samal päeval telegrammi kubernerile, paludes viimast saata ametnik või tulla ise kohale, et lahendada J. Tamme ja V. Preismani arreteerimisasi⁵². Selles avaldus tööliste veendumus oma võitluse õigsuses fabrikuvalitsuse vastu, keda toetasid kohalikud võimumehed.

Pöördumine kubeneri poole ei andnud arusaadavalt töölistele mingeid tulemusi. Seevastu aga teatas kuberner haagikohtunik

⁵² RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 88—89.

Girardile: «Täielikult nõustun ja tänan põhjaliku ja energilise tegutsemisviisi eest. Alustage nende isikute vastu kriminaaljuurdlust ässitamise eest.»⁵³

Selline on sündmuste käik politseiarhiivi dokumentide järgi. Hoopis teisiti kirjeldab aga eriti õhtupoolseid sündmusi V. Gerassimov. Arvestades vabrikuvalitsuse senist käitumist on põhjust pöörata Gerassimovi kirjeldusele enam tähelepanu. Nimelt teatab Gerassimov, et tööliissalk, kes taotles Narvas vangistatud seltsimeeste vabastamist, sai tagasiteel teada, et vahepeal on vabrikus alustatud naiste ja laste töölesundimist, kasutades selleks äärmisi vahendeid — peksu ja kartsa paigutamist. Selline metsik kohtlemine äratas töölistes arusaadavalt viha ning salk pöördus kiiresti Kreenholmi tagasi, kus asus kartsa paigutatute vabastamisele, kusjuures vihahoos sai kannatada ka direktori maja, kust ärritatud tööliised otsisid nende poolt eriti vihatud Kolbet. Sõjavägede kohalejõudmisel organiseerisid tööliised aktiivset vastupanu, jaotades oma peajõud kolme tähtsaima objekti vahel: raudteejaam (et takistada arreteeritute saatmist Tallinna), sild (et takistada vabriku töölerakendamist) ja kasarmud (et kaitsta naisi ja lapsi). Seejuures annab Gerassimov ilmselt liialdatud arvud tööliste jõududest (kokku 12 000), ent siin on tähtis mitte arvuline suurus, vaid just tööliste teadlik taktika rakendamine. Kuigi Gerassimov võib arvudes eksida, pole kaheldavad tema poolt toodud faktid laste ja naiste peksmise suhtes ja tööliste taktika küsimuses. Kuna ka ametlikud dokumendid kõnelevad tööliste suurest vihast Kolbe maja ründamisel, siis on äärmiselt tõenäoline, et selle viha kutsus esile just vabrikuvalitsuse teguviis iga hinna eest jätkata tööd vabrikus, kohkumata seejuures tagasi ka vägivallast laste ja naiste kallal.

See oli olukord 11. septembri õhtuks lahenenud vabrikuvalitsuse kasuks tänu sõjaväeosa kohalesaabumisele. Ent see ei tähendanud veel sugugi võitluse lõppemist. Järgmisel hommikul, 12. septembril algasid võitlused uue hooga, mis näitab, et tööliised olid öö jooksul teinud vastavaid ettevalmistusi, nagu seda kirjeldab Gerassimov. Kangrud, kes kogu streigi kestel olid

⁵³ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 81.

selle juhtivaks jõuks, blokeerisid jällegi silla. Streikijate vastu saadeti sõjavägi, kelle töölised võtsid vastu kivirahega, haavates mõnd ohvitseri ja sõdureid⁵⁴. (Siinjuures on huvitav märkida, et kuberner oma ettekandes seda eitab)⁵⁵. Gerassimovi väite järgi kestsid kokkupõrked soldatitega kogu päeva, mis on ka täiesti usutav. Igatahes on Jenissei polgu komandör polkovnik Reinvald sunnitud kõrgemale poole teatama, et olemasolevate jõududega (220 soldatit) ta ei suuda kindlustada Kreenholmis korda. Kuberner omakorda teatab sandarmite ülema abile Levaševile: «Rahutused Kreenholmis võtsid ähvardava ilme.»⁵⁶

Kuberner astub kiiresti samme suuremate sõjaväeosade kohaletoomiseks. Krasnojarski polk kutsutakse Jamburgist kiires korras Narva, kuhu see saabuski veel samal päeval, peaaegu üheaegselt kuberneriga. Sõjavägi paigutati töölikasarmute ümber ning selliste ülekaalukate jõudude ees olid töölised sunnitud taanduma.

Sellega lõppes tööliste aktiivne võitlus, mis ei tähendanud aga veel tööliste võitlusvaimu langust. Gerassimov märgib, et «kangrud, vaatamata arreteerimistele, tahtsid jätkata streiki, kuid ketrajad asusid tööle ja ka kangrud pidid järgnema nende eeskujule»⁵⁷.

Kreenholmi politseimeistri kt. Olenin teatab samuti 20. septembril kubernerile tööliste äärmiselt ärritatud meeleolust⁵⁸. 22. septembril teatab Olenin juba kuuldustest uute rahutuste võimalikkusest⁵⁹, millele järgneb toimikus kubeneri telegramm 23. septembrist Maydellile Rakverre, et «täna peavad toimuma Kreenholmis tõsised korratused»⁶⁰. Kindlasti samal põhjusel on kuberner sunnitud teatama vabrikuvalitsusele 28. septembril, et

⁵⁴ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 362.

⁵⁵ S a m a s, lk. 337.

⁵⁶ РАКА, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 103.

⁵⁷ В. Герасимов, Жизнь русского рабочего полвека тому назад, lk. 22.

⁵⁸ РАКА, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 149.

⁵⁹ S a m a s, lk. 151—152.

⁶⁰ S a m a s, lk. 154.

enne kohtuotsuse kuulutamist peab ta tööliste vallandamist varaseks ja ebakohaseks⁶¹. Need katkendlikud teated arhiividokumentidest tõendavad küllalt selgesti, et vaatamata streigi mahasurumisele 12. septembril, jätkus summutatud käärimine töölishulkades veel kogu septembrikuu jooksul.

⁶¹ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 215.

ARVETEÕIENDAMINE TÖÖLISTEGA

Kuberneri saabumisega 12. septembril algas arveteõiendamine streigist osa võtnud töölistega. 13. septembril saabus taas Kreenholmi Peterburi kubermangu sandarmite ülem polkovnik Birin ning algas tööliste arreteerimine. 13.—15. septembrini arreteeriti endistele lisaks veel 22 töolist. Uurimise teostamise ajaks suleti vabrik 5 päevaks.

18. septembril saabus Narva täies koosseisus Viru-Järva meeskohus, kelle kätte usaldati kohtupidamine tööliste üle. Selle balti paruneist koosneva meeskohtu kohta teatas 17. septembril Eestimaa kuberner siseminister Timaševile: «Arvestades meeskohtu liikmete koosseisu on täielik alus eeldada uurimise kiiret ja täiesti seaduslikku toimetamist.»⁶² Ja need von Taubed ja von zur Mühlenid püüdsid tööliste ranga karistamisega seda iseloomustust igati õigustada. 28. septembriks lõpetas kohus asja uurimise kohapeal, mille põhjal 35 töolist anti kohtu alla. Kohtualuste hulgas olid kõik streigi aktiivsed juhid, kelle vastu tõseti kõige rängemad süüdistused. Vabrikualitsus püüdis omalt poolt kõik teha, et neile saavutada kõrgeimat karistust. Nii süüdistab 19. septembril endine direktor Kolbe oma kirjas III Osakonna ülemale Schultzile rahutuste juhtimises Preismani, Tamme, Jürnat, Maikallot, Adosoni, Silda ja Jalakat⁶³.

Kohtualustele esitatud süüdistus seisnes kohtu arvates järgmistes «kuritegudes»: massiline sissetung 11. septembril vabriku kontorisse ja nõudmine arreteeritute vabastamiseks; tööliste takis-

⁶² RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 124.

⁶³ S a m a s, lk. 187.

tamine tööle minemast vabrikusse viival sillal 11. septembril; katse Narvas arreteeritud vägivaldselt vabastada; vägivalla kasutamine haagikohtuniku ja sandarmite suhtes; sissetungimine Kolbe majja ja arreteeritud vabastamine; jõugu vastuhakkamine sõjaväele 12. septembril⁶⁴.

Vastavalt «süüteo» iseloomule ja suurusele olid kõik kohtualused jagatud seitsmesse kategooriasse. Esimesse liiki kuulus kangrute vanem Hans Maikallo, keda peeti peasüüdlaseks rahutuste esimeses järgus. 21. oktoobril langetatud kohtuotsusega mõisteti Maikallo 4 aastaks sunnitööle.

Teise liiki oli arvatud Jakob Tamm, keda peeti tööliste äsijatajaks ja kes mõisteti Siberisse asumisele. Kohtudokumentides on Tamme kohta märge⁶⁵, mida kogu streigi käsitlemisel on väga tähtis silmas pidada. Nimelt oli J. Tamm vanglas olles kirjutanud kirja, milles kutsus töölisi üles jätkama vastupanu. Selle kirja toimetas ta vanglast välja ja nähtavasti suutis see oma ülesande ka 11. ja 12. septembril täita. Seega on meil Tamme isikus tegemist juba töölisjuhiga, kes mitte ainult isiklikult võttis osa streigi juhtimisest, vaid tegi ka kirjalikku agitatsiooni võitluse laiendamiseks. See kiri oli ka ilmseks põhjuseks, miks Tammele määrati nii raske karistus, sest oli temagi juba 10. septembril arreteeritud ega saanud järgmiste päevade sündmustest aktiivselt osa võtta, mistõttu oleks pidanud kuuluma õigeksmõistmisele, nagu Preisman jt. tema seltsimehed.

Kolmandasse liiki kuulusid rahutuste teise järgu aktiivsemad osavõtjad, kes astusid välja sõjaväe vastu. Neist mõisteti Aleksander Kolga, Aleksander Nering ja Nikolai Bogdanov 8 aastaks kaevandustesse sunnitööle, T. Jamine 8 aastaks ja Joh. Tiefel 6 aastaks sunnitööle. Kolm kohtualust mõisteti 2½, kolm 1 aastaks vangiroodu. Vanglakaristus mõisteti 14 kohtualusele, neist üks 1 aastaks ja 4 kuuks, kaks 8 kuuks, viis 6 kuuks ja kuus 3 kuuks. Seega karistati vabaduse kaotusega 27 streigist osavõtjat. 8 kohtualust mõisteti kohtulikult küll õigeks, ent karis-

⁶⁴ RAKA, f. 21. Kirjavahetus Kohtuministeeriumiga, lk. 197—210.

⁶⁵ S a m a s, lk. 204.

tati administratiivkorras töölt vabastamisega ja keeluga aasta jooksul ilmuda Rakvere ja Jamburgi kreisidesse⁶⁶. Nende hulgas olid streigi juhid V. Preisman ja A. Adoson, kellede süüdimõistmiseks kohtul ei jätkunud tõendeid. Ilmselt tööliste uute rahutuste ärahoidmiseks said samasuguse karistuse osaliseks tööliste rahustamise otstarbel kohtu alla antud vabrikuvalitsuse käsilased Pikamäe, Brunes ja Säkk.

Samal ajal kui toimub kohtuprotsess streigi juhtide üle, asub ka vabrikuvalitsus õiendama arveid streigist osa võtnud töölistega. Algab tööliste vallandamine. Kõik direktoritele ebameeldivad töölistes kõrvaldatakse vabrikust. 25. septembril alanud «puhastamise» tagajärjel vallandati kuni 5. oktoobrini 38 töölist, vaatamata sellele, et kuberner oli soovitanud veel mitte nii vara vallandamisega alustada⁶⁷. Asi läheb isegi nii kaugele, et kuberner kirjutas Andrejanovile 8. oktoobril peab nõudma tööliste vallandamise lõpetamist, sest uus tehniline direktor André lahutab vallandamisega perekondi, vanemaid ja lapsi⁶⁸. Kuid sellele vastuseks nõuab André 9. oktoobril kirjalikku korraldust⁶⁹, mida kuberner muidugi ei saada ning vabrikuvalitsus jätkab vallandamist. Kuni aasta lõpuni kõrvaldati vabrikust sel teel kokku 400 töölist ümber.

Vaatamata mitmekordsetele surveabinõudele püsis kangrute võitlusvaim endisel kõrgusel. Vangistatud seltsimeeste abistamiseks algab vabrikus ulatuslik liikumine. Nii teatab 19. novembril pristav Katarski kubernerile, et töölistes Tõnis Kolts, Hans Oja ja Ivan Kuman tulid tema juurde nõu küsima, seletades, et töölistes tahavad koguda igalt tööliselt 20 kopikat advokaadi palkamiseks süüdimõistetud seltsimeeste kaitseks⁷⁰. 22. novembril teatab sama ka uus Alutaguse haagikohtunik Arpshofen⁷¹. Muidugi keelasid need töölistel igasugused katsed oma vangista-

⁶⁶ RAKA, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 65.

⁶⁷ Vt. lk. 43.

⁶⁸ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 371.

⁶⁹ S a m a s, lk. 382.

⁷⁰ RAKA, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 170.

⁷¹ S a m a s, lk. 192.

tud seltsimeeste kaitseks välja astuda. Samaaegselt tõendab selline liikumine Kreenholmi tööliste hulgas nende suurt solidaarsusetunnet, ning näitab, et töölised tegid katset vabrikuvalitsuse omavoli ohvriks langenud seltsimehi organiseeritult abistada.

Ka süüdimõistetud ise astuvad samme kohtuotsuse ümbermuutmiseks. 15. novembril esitavad 12 süüdimõistetut Eestimaa kubernerile palvekirja, milles püüavad üles tõsta küsimuse kohtuotsuse ilmsest ebaõiglusest ja karistumäära liigsest suurusest⁷². Vangistatud töölised esitavad küsimuse: «Millal meie kuskil eksisime või seaduse vastu tegime? ... Kohus meid karistas rängalt. Aga mille eest? Seda pole öeldud.» Ja edasi tuuakse näiteid, kuidas mõnda süüdimõistetulist on karistatud täiesti alusetult: «Keda vähem on trahvitud, neist võime mõned näiteks tuua: üks meie hulgast ei võinud, kui talle raha lubati, kedagi tunnistada, kes kividega pildusid, — võtsid tema enda, panid istuma ja karistasid 3 kuulise istumisega või 45 vitsahoobiga. Teine, kelle peale samuti lobisejad tunnistasid, nagu oleks ta vabrikust teisi välja ajanud, kus ta ise kuni vabriku seismajäämiseni töötas.» Lõpuks selgesti väljendatud klassiseisukohad: «Sellest on näha, et nemad ei katsugi mõista. Aga meie neid peame mõistma.»

Mõistagi jäi see palvekiri võimude poolt tähele panemata. 25. novembril teatab «Eestimaa Kubermangu Teataja», et süüdimõistetud olid enne ärasaatmist karistuse kandmiseks teistes kubermangudes Tallinnas 22.—25. novembrini häbipostis. Seega talitasid võimud nendega nagu suurimate kriminaalkurjategijatega.

⁷² RAKA, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 148—149.

STREIGI ISELOOMUSTUS

Oleme lühidalt vaadelnud sündmuste käiku Kreenholmi 1872. a. streigis. Streigi käigus võime eraldada kolme põhilist etappi: 1) Rahutused Kreenholmi Manufaktuuris 9. augustist kuni 8. septembrini; 2) Kreenholmi proletariaadi avalik võitlus 9.—12. septembrini ja 3) streigi mahasurumine ja arveteõien-damine töölistega 13. septembrist kuni 21. oktoobrini.

Esimese etapi põhisisuks on tööliste väljaastumine oma raske olukorra parandamiseks, mille käigus esitatakse vabrikuvälitsusele rida vastavaid konkreetseid nõudmisi. Teisel etapil alustab Kreenholmi proletariaat aktiivset võitlust nende nõudmiste täieliku elluviimise eest, kohkumata tagasi vastupanu osutamast sõjaväele. Kolmandal etapil läheb vabrikuvälitsusel valitsusvõimude ja sõjaväe abil korda streik maha suruda ning asuda omapoolsele pealetungile streigi käigus tehtud järeleandmiste likvideerimiseks ja streigi aktiivsete juhtidega arveteõien-damiseks.

Analüüsides streigi käiku tema algmomendist peale, näeme, et Kreenholmi 1872. a. streik, olles vaieldamatult veel proletariaadi stiihiliseks võitluseks oma kurnajate vastu, tõusis teravalt esile. Venemaa proletariaadi streigivõitluses 1860.—70. aastail, sundides isegi tsaari kantselei III Osakonda tunnistama: «Kuna see streiginäide nii tööliste poolt esitatud nõudmiste iseloomult kui ka tööliste visaduselt on esimene sellelaadne juhtum Venemaal ja kujutab suurt sarnasust Lääne-Euroopa vabrikutööliste streikidega, siis on tunnistatud vajalikuks seda nähtust esile kutsunud olukordade hoolikas uurimine».⁷³

⁷³ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 320.

Et mõista, mille poolest Kreenholmi 1872. a. streik erines varasemaist streikidest Venemaal, tuleb meil pöörata tähelepanu tema osavõtjate arvule, streigi kestvusele, streikijate poolt kasutatud jõudude suurusele, ning mis kõige tähtsam, streigi põhimiste taotluste iseloomule ja tööliste võitlusele nende nõudmistele elluviimise eest.

Kuna Kreenholmi Manufaktuuris oli oma ala suurimaks ettevõtteks kogu Venemaal, siis on ka arusaadav, et streigist osavõtnud tööliste arv ületab seni toimunud üksikute streikide osavõtjate arvu mitmekordselt. Ka oma kestvuselt — üle ühe kuu — ületas Kreenholmi tööliste võitlus kõik eelmised. Varasemad streigid oma valdavas enamuses olid kestnud ainult üksikuid päevi, kuni nad summutati. Kreenholmi streik aga arenes selle pika aja jooksul tõusujoones, kasvades tööliste poolt esitatud nõudmistest kuni avaliku tänavavõitluseni vabrikuaualas.

Täiesti uus oli Kreenholmi tööliste poolt kasutatud taktika. Esitanud oma nõudmised, teevad töölisel vabrikuaualitsusele järeleandmisi kokkuleppe saavutamise aja suhtes, seejuures aga kindlalt teatades, et vabrikuaualitsusel kokkuleppega viivitamisel on tagajärjeks töö seiskamine. Ja nii ka sünnib. 21. augustil seisukub töö kogu vabrikus. Saavutanud oma esindajate kaudu vabrikuaualitsusega osalise kokkuleppe, jätkub küll töö, ent see on ilmselt ajutine. Vabrikuaualitsus ei kiirusta kokkuleppe täitmise, mistõttu töölisel teevad uusi ettevalmistusi pealetungiks, mis aga vabrikuaualitsuse algatusel kutsutakse esile varem kui see asjade normaalse käigu puhul oleks toimunud. Ja seekord, nähes vabrikuaualitsuse püüdlusi kokkuleppes taganemiseks, on tööliste võitlustaktika teissugune. Ühelt poolt ähvardatakse ja tegutsetakse jõuga, ent teiselt poolt pööratakse valitsusvõimu esindajate poole. See näitab, et töölisel ei tegutsenud mitte enam ainult ebateadlike «mässajatena» vabrikuaualitike vastu, vaid hakkasid tunnetama oma tähtsust kui ühiskonna liikmed, kes võivad ja peavad tegutsema ka riigivõimu kaudu. Selles avaldub tööliste teadlikkuse kasv, kuid samas avaldub ka veel nende piiratud klassi teadlikkus, kuna mindi abi otsima neile vaenuliku riigivõimu esindajate juurde. Veel näevad töölisel riigivõimu esinda-

jais oma kaitsjaid, nagu näiteks seda tunnistas üks märkus pristas Katarski kirjas 28. septembrist: «Mõned töölised väljendavad nii: kuni teie⁷⁴ siin, meid ei trahvita.»⁷⁵ Kuid streigi teadlikumad juhid oma eespoolloodud palvekirjas kubernerile⁷⁶ väljenduvad juba hoopis teisiti, milles nähtub nende klassiteadlikkuse tunduv kasv streigi käigus. Ja see ongi Kreenholmi streigi ajalooliselt kõige tähtsamaid tulemusi, sest selles hakkas proletariaat mõistma seda ühiskondlikku korda, mis põhines tööekspluateerimisel kapitali poolt. «Streik õpetab töölisi aru saama, milles on peremeeste jõud ja milles on tööliste jõud, õpetab mõtlema mitte ainult oma peremehes üksi ja mitte ainult oma lähemaist seltsimeestest, vaid kõigist peremeestest, kogu kapitalistide klassist ja kogu tööliste klassist.»⁷⁷ Kreenholmi streik on nende Lenini sõnade suurepäraseks kinnituseks. Algul ainult kangrute poolt alustatud suur üritus leiab peagi toetust ka vabrikute teiste tööliste poolt, kuni lõpuks septembripäeval valdav enamus töölisi astub välja ühtse tervikuna.

Kreenholmi streigi mahasurumisel kasutati esmakordselt Venemaa töölisliikumise ajaloos niivõrd ulatuslikult sõjavägesid. Seejuures oli ühest polgust vähe ja valitsus oli sunnitud paiskama sündmustekohale veel teise polgu. Veelgi tähtsam on aga see, et Kreenholmi töölised ei alistunud sõjaväele ilma võitluseta, vaid astusid mehiselt, varustatud ainult kivide ja kaigastega, relvastatud sõdurite vastu. Tööliste vastupanu oli niivõrd kindel, et kuberner ei julgenud käskida tulistada, mis oleks võinud esile kutsuda rahutuste levimise kogu Narva vabrikulinnale.

Seega näeme, et kõigis neis osades Kreenholmi streik erines endistest, kusjuures kõige iseloomulikum oli kvantitatiivsete näitajate suur üleolek varasemaist streikidest.

Asudes tööliste nõudmiste sisulisele analüüsimisele, näeme ka siin tunduvat sammu edasi, võrreldes varasemate streikidega. Kui 1860. aastate ja ka veel enamuse 1870. aastate streike toimus

⁷⁴ S. t. Peterburi sandarmiametnikud. (Autori märkus.)

⁷⁵ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 241.

⁷⁶ Vt. lk. 47.

⁷⁷ V. I. Lenin, Teosed, 4. k., lk. 277.

töötasu tõstmise või säilitamise eest, ebaõigete arvelduste ja töötasu kinnipidamise vastu, siis Kreenholmi streigis oli tööliste esimeseks nõudeks tööpäeva lühendamine, teiseks töötasu tõstmine, kolmandaks põhiliseks nõudeks trahvisüsteemi täielik muutmine ja neljandaks tööliste poolt vihatud vabrikuaalitsuse käsi- laste eemaldamine vabrikust.

Seega pole esimene nõudmiste liik enam seotud töötasuga, sest näiteks tükitöölise töötasu lühema tööpäeva puhul vähenes. Ent just kangrud, kes said palga tükitöö alusel, alustasid võitlust tööpäeva lühendamise eest ning pidid järelikult teadlikud olema selle tagajärgedest. Järelikult tähistas Kreenholmi tööliste nõudmine tööpäeva lühendamiseks nende võitluse algust kurnava orjatöö likvideerimise eest, tööliste vähegi inimväärsete töitingimuste loomise eest. Sellise nõudmise kujunemisele aitas kindlasti palju kaasa Peterburi lähedus, kus tööpäeva pikkus oli lühem kui Kreenholmis. On põhjust oletada, et Narva tööliised, kelle hulgas oli palju Peterburi kubermangu venelasi, olid viimaste kaudu teadlikud vabrikutöölise olukorrast Peterburis, kuhu oli koondunud Venemaa proletariaadi eesrindlikum ja teadlikum osa. Peterburis oli tehniliselt täiuslikum tööstus ning tema proletariaat koosnes peamiselt kvalifitseeritud kaadritöolistest, kelle hulgas oli palju kirjaoskajaid⁷⁸. On selge, et Narva suhteline lähedus Peterburile löi eeldused sidemete tekkimiseks mõlema linna proletariaadi vahel, mis pidi siis ka mõju avaldama Narva tööliste teadlikkuse kasvule. Olemasolevad materjalid ei too küll selle kohta tõendeid, kuid tsaariametnikud ise pidasid seda võimalikuks. Kreenholmi saadeti augustis isegi III Osakonna salajane agent, kes pidi välja uurima, kas ei esine Kreenholmis agitatsiooni väljaspoolt⁷⁹.

Igal juhul kujutas tööliste nõudmine tööpäeva lühendamiseks endast suurt sammu edasi puhtmajanduslikelt, otseselt töötasuga seotud nõudmistelt.

Kreenholmi tööliste nõudmiste kolmanda põhiliigi moodustasid nõudmised trahvisüsteemi muutmise kohta. Nagu eespool rõhuta-

⁷⁸ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 26—27.

⁷⁹ S a m a s, lk. 320—321.

tud⁸⁰, olid just trahvid need, millega vabrikandid püüdsid sundida töölisi kuulekusele, hoida neid alistumises. Järelikult ei ole võitlus trahvide vastu mitte niivõrd seotud tööliste töötasuga, nagu seda käsitlevad arhiividokumendid, vaid ta on just võitluseks tööliste vabastamise eest täielikust alistumisest vabrikandile. Seega tähistab trahvide kaotamise või selle süsteemi muutmise nõudmine kõigepealt üht klassivõitluse etappi tööliste ja vabrikandi vahel. Ja kui jälgida selle võitluse käiku Kreenholmis, siis näeme just selles küsimuses kõige suuremat vastupanu vabrikuvalitsuse poolt. Vaatamata sellele, et 21. augusti kokkuleppes lubas vabrikuvalitsus 1. oktoobriks välja töötada uued normid purunenud masinaosade hinna tasumiseks tööliste poolt, ei kiirusta ei Kolbe ega hiljem uus direktor André nende koostamisega. Asi läheb nii kaugele, et 30. septembril peab vahele segama kuberner, kes nõuab vastava punkti täitmist hiljemalt 7. oktoobriks⁸¹. 2. oktoobril teatab haagikohtunik Arpshofen kubernerile, et André püüab uusi trahvimäärasid läbi viia vabrikupolitsei abil⁸². 17. oktoobril teatab kuberner siseminister Timaševile, et André keeldub kokkuleppe 4. punktile alla kirjutamast⁸³. Et olukord trahvide alal endiselt oli alles lahendamata ka veel oktoobrikuus, tõendab pristav Katarski kiri kubernerile 20. oktoobrist, milles Katarski teatab, et samal päeval tuli tema juurde 30 töölispoissi kaebama ebaõiglaselt määratud trahvide üle ning tund hiljem veel 80 poissi sama kaebusega⁸⁴. Järelikult ei viinud vabrikuvalitsus ikkagi ellu tööliste nõudmist. See on seletatav eelkõige sellega, et trahvide kaotamises nägi vabrikuvalitsus ühe oma mõjuvaima sunnivahendi kaotamist ning püüdis seda endiselt säilitada.

Neljanda põhiliigi moodustasid nõudmised tööliste poolt vihatud töölisvanemate, meistrite ja teiste vabrikuvalitsuse ilmsete käsilaste kõrvaldamiseks vabrikust. Ka see nõudmine ulatub välja

⁸⁰ Vt. lk. 24.

⁸¹ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 257.

⁸² S a m a s, lk. 325—326.

⁸³ RAKA, f. 29, n. 2, t. 561, lk. 25.

⁸⁴ S a m a s, lk. 88—89.

Vihkimise, Kärkimise, Polimise ja Uspeldamise Masinad

tes ühe masina on riffunud eht sandiste
omma tööd teinud, peab maksma:

	Maksu sum.
1 Spindli ette	50 f.
2 Kärjotte kääri raud	30 f.
3 Parabanni ots	1 r.
4 Naam	1 r.
5 Kui vihlija lõigab ära rikkub maksab igga aasta eest	60 f.
6 Kes Kärkimise ja Polimise jures nitib sõlmimatta jätab, eht jured säimed teeb	10 f. tunni 25 f.
7 Parabanni otse raud (tap)	50 f.
8 Kõddaratega Parabanni raud	50 f.
9 Sandi tö eest	5 f. tunni 50 f.

Trahw

nendele, kes Wabrikis seadusjse wasto pannewad.

1 Kes ilma lubata töölt ära jänuib: Eh teaggjab tes tnu palga peal on Eh teaggjab tes töölt tö peal on	fahhe pälwa pool fahhepälwa teisel pool
2 Wadsto pannemise eest	10 f. tunni 1 r.
3 Wabrikus Wihu pösetada, eht omma jures kanda piiskid, äggarid, papiroosi eht muud tulle asjo	1 r. tunni 5 r.
4 Masinaw jurek ära minna, kui ta läib	10 f. tunni 50 f.
5 Kui Wabrik ei ja puhhas petud, ja masina kumber poomwilla täidist ja lõaga oife läib on	10 f. tunni 50 f.
6 Kes ehtki otsoi omma lohha peali mitte üles ei koija	1 r. tunni 3 r.
7 Kes masinad ehitamata jätab	10 f. tunni 25 f.
8 Kes masinad puhhastab kui ta läib	ühhe pälwa teisel pool
9 Wõlgamise eest tö jures	10 f. tunni 25 f.
10 Kattide rikkumise eest, mis wõddamise jures pugitasse	10 f. tunni 25 f.

Tõlgepõhjus. Wabrikis wõllisuse poolt ei ja töteggjaste läri mitte juremad hinda wõetud, kui silita kätti peale on ülesse pantud, agga Wabrikis wõllisus on sedda õigust ommale eest pöddamast, need wõllid tes wõppetada, eht teppawid masina jätta.

majanduslike nõudmiste piiridest, omades juba ilmse klassivõitluse iseloomu. Vabrikuomanike juhtnõõride tegelikeks täitjaks olid eelkõige nende poolt välja valitud ja usaldatud töölised, kellel oli ülejäänud töölishulkadega iga päev vahetu kontakt. Need vanemad ja meistrid olid trahvide määrajaiks töölistele, nende töö hindajaiks ja nende karistajaiks, mistõttu tööliste viha vabrikuomanike vastu kandus üle just neile tegelikele käsutäitjaile. Omalt poolt need tööliklassi reeturid, kelle tasku läks suur osa nende endi poolt määratud trahvidest, püüdsid teha kõik, et aga teenida vabrikantide rahulolu. Sellisteks meesteks oli Kreenholmis töölisvanem Säkk, velsker Palkin ja töölised Brunas ja Pikamäe, kelle «teeneist» vabrikuvalitsusele on eespool juba kirjutatud. On iseloomulik, et ka siin leidis tööliste nõudmine tugevat vastuseisu vabrikuvalitsuse poolt, kes astus välja oma käsilaste kaitseks. Eestimaa kubermangu prokuröri kt. Želehhovski teatab, kuidas septembrisündmuste ajal varjas vabrikuvalitsus Brunasit ja Pikamäge Narva võõrastemajas, et nad ei langeks vihaste tööliste kätte⁸⁵.

Nõudes vabrikuvalitsuse käsilaste eemaldamist vabrikust, esitasid töölised nõudmise, et töölisvanemad valitaks tööliste eneste poolt. Sellega oleksid töölisvanemad muutunud mitte vabrikuvalitsuse käskudetäitjaks tööliste rõhumisel, vaid tööliste huvide kaitsjaks vabrikuvalitsuse omavoli vastu. Tööliste survele oli vabrikuvalitsus sunnitud siin osaliselt järele andma, ent tingimusega, et valitaks 3 kandidaati, kelle hulgast direktor siis kinnitab ühe, vabrikuvalitsusele kõige vastuvõetavama. Tegelikult aga jäi olukord pärast streigi mahasurumist endiseks, sest tööliste poolt streigi ajal valitud töölisvanemad anti streigi juhtimise eest kohtu alla. Sellele vaatamata oli selliste nõudmiste esinemine Kreenholmi streigi ajal vaieldamatuks tunnuseks tööliste klassiteadvuse tunduvalt kasvust.

Lõpuks esines tööliste nõudmistes (14. augustil) punkt, milles taotleti lastele kooliskäimise aja võimaldamist. See nõue näitab tööliste arusaamist hariduse vajadusest, sest ei nõuta mitte laste vabastamist kooliskäimisest, vaid rohkem aega, s. t. laste töö-

⁸⁵ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 347.

päeva lühendamist, mis võimaldaks õppetöös paremaid tulemusi.

Tehes kokkuvõtte tööliste nõudmistest, võime öelda, et Kreenholmi streigis omasid esikoha nõudmised, mis väljusid kitsapiirliste, ainult töötasuga seotud majanduslike nõudmiste raamidest ning milledes avaldusid juba vabrikantide vastu sihitud terava klassivõitluse uued jooned. Just nende uute väljakujunevate joonte olemasolu oli põhjuseks, miks ka streik ise võttis sellise terava iseloomu ning kujunes üheks väljapaistvamaks proletariaadi klassivõitluse avalduseks 1870. aastate esimesel poolel kogu Venemaal.

Kreenholmi streigi otsesed tulemused ei olnud suured. Töölised saavutasid tööpäeva lühendamise, streigi tagajärjel kaotas kehtivuse pärisorjuslik 1857. a. politseimäärustik, vabrikust eemaldati vabrikuvalitsuse käsilased, tehti mõningaid kergendusi trahvisüsteemis, kaotati kasvandike instituut jne. Võrreldes aga streigi ulatusega olid need tulemused tagasihoidlikud. Kuid tuleb rõhutada, et streikide juures pole mitte niivõrd tähtsad nende otsesed tulemused kui just nende tähtsus töölishulkade äratamisel aktiivsele võitlusele, tööliste klassiteadvuse kasvatamisel, eri rahvusest tööliste ühendamisel proletaarse internatsionalismi lipu alla.

Vaadeldes Kreenholmi 1872. a. streiki sellelt seisukohalt, näeme tema tagajärgede ülisuurt tähtsust Venemaa proletariaadi klassivõitluse edasiviimisel, eriti aga eesti tööliklassi äratamisel aktiivsele võitlusele. Kreenholmi streigis kasvanud töölised kandisid edasi 1872. a. võitluse traditsioone ning nende seast tõusis rida andekaid töölisjuhte. Nagu kõigis streikides, nii ka Kreenholmi streigis tõusid tööliste hulgast esiplaanile rida aktiivseid ja teadlikke võitlejaid, kes kujunesid masside juhtideks, kindlalt kaitstes tööliklassi ühiseid huvisid ning kaasa aidates tööliste organiseerituse kasvule. Sellisteks meesteks olid Kreenholmis Villem Preisman, Jakob Tamm, Hans Maikallo jt., kes moodustasid streikijate juhtiva tuumiku. Seejuures kujunes J. Tammest esimene eesti tööliklassi revolutsiooniline agitaator, kes oma vanglast saadetud kirjaga õhutas ja innustas seltsimehi aktiivsele võitluse jätkamisele. Kreenholmi streigis sai oma tuleristsed ka tulevane Venemaa töölisliikumise tegelane Vassili Gerassimov.

Veelgi suurem oli Kreenholmi streigi tähtsus tööliste solidaarsuse kasvatamisel. Eriti selles osas pakub see streik suurepäraseid näiteid. Juba streigi algusmomendist peale äratab kangrute võitlus elavat vastukaja kogu vabrikus ning 21. augustist alates võitleb peaaegu kogu Kreenholmi proletariaat ühtse rindena. Kui streik summutatakse ning algab juurdlus, siis ei anna töölised üksteist välja. 13.—15. septembrini kuulati üle 58 töölise, kellest ükski ei reetnud oma seltsimehi, kuigi mõned neist ise selle eest vangistati. Tööliste esindajate arreteerimisel astub mitmesaja-liikmeline töölissalk taotlema seltsimeeste vabastamist. Vangisolevate seltsimeeste olukorra kergendamiseks algab vabrikus liikumine advokaadi palkamiseks. Kui vabrikuomanikud mõtlesid välja tasuda töölistele 13.—18. septembri seisuaaja eest sel juhul, kui viimased nõustuvad töötama lisatundidel pühapäevadel või iga päev $\frac{1}{2}$ tundi 1. novembrist kuni 1. jaanuarini, siis keeldus valdav enamus töölisi selliseid tingimusi vastu võtmast. Seega kasvas Kreenholmi streigi jooksul tööliste solidaarsustunne sellisel määral, et võimaldas mitmetuhandelisel töölisperel astuda võitlusse ühise ja tolle aja kohta väga monoliitse võitlussalgana.

Veelgi ilmekamalt avaldus Kreenholmi streigis mitmest rahvusest tööliste ühtekuuluvustunne, eesti ja vene tööliste klassiühitsemisele põhinev sõprus. Alates streigi esimestest päevadest võitlevad õlg õla kõrval vene ja eesti töölised. Kubernerit juuresolekul vabrikuvalitsusega kokkuleppe sõlmimiseks valivad töölised oma esindajaks nii eesti kui vene töölisi (kangruil mõlemal 20, ketrajail 12 venelast ja 8 eestlast). Kuigi streigi juhtideks olid esmajoones eestlastest töölised, olid ka venelased streigi aktiivseiks osavõtjaks. Nii on peale septembrisündmuse teostatud kohtulik juurdlusel ülekuulatatavate seas enamus venelased, mis näitab, et võitlustest sõjaväega võttis osa palju vene töölisi⁸⁶. Ent kõige selgemini avaldub eesti ja vene tööliste proletaarsele internatsionalismile põhinev ühtekuuluvustunne kangur Zahhar Sokolovi sõnades Peterburi kubermangu sandarmivalitsuse ülemale polkovnik Birinile: «Ja kui vene töölised läksid kaasa eestlastega, teatades, et nad jätaavad töö seisma, siis sellepärast, et

⁸⁶ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 107—120.

nad said aru oma seltsimeeste nõudmiste õigsusest.»⁸⁷ See eri rahvustest proletaarlaste ühtekuuluvustunne oli niivõrd tugev, et seda ei suutnud murda ka vabrikuvalitsuse katsed tekitada lõhet eestlastest ja venelastest tööliste vahel⁸⁸. Vastupidi — just septembrisündmustes astuvad eesti ja vene töölisel veelgi ühtsemalt välja, mis annab tunnistust nende ühtsustunde vaieldamatust kasvust streigi käigus.

Need on 1872. a. Kreenholmi streigi peamised iseärasused, milles avaldub uue ühiskondliku klassi — proletariaadi teadlikkuse pidev kasv streigi käigus. Tööliste klassivõitluse astumine uude arengujärku, mis tähistas nende nõudmiste väljumist kitsaist puhtmajanduslike nõudmiste raamidest, tööliste solidaarsustunde selge väljakujunemine, eri rahvusest tööliste klassihuvide ühtsuse terav esiletõusmine — kõik need andsid oma ulatuselt enneolematule streigile täiesti uue sisu. See ei olnud enam rõhutatud töölishulkade vihapurse oma kurnajate vastu, vaid siin esines proletariaat juba ärkava klassina, kes oma jõudu tunnetades asub aktiivsele kaitsele kapitalismi vastu. Olles esimene sellelaadne tööliste suur väljaastumine Venemaal, on see arusaadavalt veel stiihiline, ebateadlik. Kuid see on täiesti loomulik, sest alles streigi enese käigus kasvab tööliste klassiteadvus, tekivad esimesed organiseerumise alged, mis muidugi hilisemate streikidega võrreldes on enam kui tagasihoidlikud. Aga nende tähtsus ei seisne mitte nende ulatuses ja arenemisastmes, vaid selles, et nad tekkisid. Kreenholmi streiki võime järelikult vaadelda kui pöördpunkti eesti töölisliikumise ajaloos, mil kvantitatiivselt kasvanud tööliklass teeb läbi kvalitatiivse murrangu, hakkab muutuma «klassiks iseenda jaoks» (Engels), teeb esimesed sammud oma jõu tunnetamiseks, astub välja ühtse, täiesti uue revolutsioonilise klassina. Selles on tema ajalooline tähtsus Venemaa ja eriti Eesti töölisliikumise ajaloos.

Oleme seni vaadelnud esmajoones tööliste võitlust. Kuid Kreenholmi streik sundis ka vabrikuomanikke tarvitusele võtma uusi abinõusid tööliste vastupanu mahasurumiseks. Streik oli

⁸⁷ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 325.

⁸⁸ Vt. lk. 38.

tõmmanud endale laia avalikkuse tähelepanu, Kreenholmis valitsenud olukord sai teatavaks kogu Venemaal. Tsaarivalitsus, omakorda kartes sellelaadseid sündmusi ka teistes Venemaa osades, koondas oma tähelepanu Kreenholmi sündmustele. Just avaliku arvamuse surve peavad valitsusvõimude esindajad astuma mõningaid tagasihoidlikke samme tööliste ja vabrikuomanike suhete reguleerimiseks (korduvad meeldetuletused vabrikuvalitsusele 21. augusti kokkuleppe kiiremaks kehtestamiseks, korraldused, mis püüdsid takistada tööliste massilist vallandamist jne.), mis leiavad aga vabrikuomanike poolt kindlat vastuseisu. Olles alalises uue tööliste väljaastumise ohus ning häirituna valitsuse vahelesegamisest oma vabriku siseasjadesse, leiavad vabrikuomanikud olevat vajaliku kasutada Venemaal täiesti uut võitlusvormi. 25. oktoobril teatab peaaktsionär L. Knoop valitsuse komisjonile «otsusest müüa kõik kasarmud ja jätta ainult üks vabrik, mida ta mõtleb ajutiselt sulgeda, et alustada tööd uutel alustel ja uutel tingimustel töölistega, kuna praeguste asjaolude juures on võimatu jätkata tootmist tööliste täieliku demoraliseerituse tõttu, mis tulenes valitsusvõimude ebaõigest tegevusest»⁸⁹. Seega ähvardab Knoop teostada lokauti, mis Venemaa vabrikutööstuse ajaloos seni oli täiesti tundmatu võitlusvõte. Tõsi küll, asi nii kaugele ei läinud, sest see oli öeldud ähvarduseks eeskätt valitsusele, kes vabrikuomanike arvates tungis oma komisjonidega liiga sügavale manufaktuuri siseasjadesse. Lokaudi teostamisele oleks loomulikult järgnenud uued ja veelgi suuremad tööliste rahutused, mida aga valitsus avaliku arvamise, eriti aga teiste vabrikute tööliste võitluse aktiveerumise kartusel igati püüdis ära hoida. Samaaegselt on vähe usutav, et ka vabrikuomanikud ise oleks läinud selle äärmise abinõu kasutamiseni, mis oleks tähendanud nende tulude tunduvalt vähenemist. Kuid iseenesest juba seegi fakt, et vabrikuomanikud ähvardasid lokaudiga, oli midagi täiesti uut ja tõendab veelkordselt Kreenholmi streigi ulatust, mis sundis tööliste klassivaenlasi otsima peale sõjavägede veel uusi drastilisemaid abinõusid tööliste vastupanu täielikuks mahasurumiseks.

⁸⁹ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 351.

Täiesti omaette küsimuse Kreenholmi streigi uurimisel moodustab valitsusvõimude tegevus streigi ajal ja eriti pärast streigi summutamist. Dokumentide esialgsel vaatlemisel näib, nagu oleks valitsusvõimud korduvalt asunud vabrikuomanikele vaenu-likul positsioonil. Tsaariametnike ettekandes esineb sageli selgeid vihjeid vabrikuomanike aadressil, kes oma piiramatu võimu kuri-tarvitamisega ise olevat suurelt osalt süüdi streigi tekkimises. 1. oktoobril kuberner oma ettekandes III Osakonnale nimetab otseselt üheks rahutuste põhjuseks «vabrikuülemuste isikulise koosseisu mittevastavust»⁹⁰. Prokurör Želehhovski oma aruan-des kohtuministeeriumile kirjutab: «Minu poolt ülalmärgitud eesmärgil kogutud andmed viisid mind veendumusele, et augusti-ja septembrikorralused tuleb tunnistada tööliste kaua kogunenud rahulolematuse ja ärritustunnete väljenduseks vabrikuvalitsuse vastu h-ra Kolbe isikus.»⁹¹

Teiselt poolt esineb ka vabrikuomanike poolt väljendeid, mis annavad tunnistust nende teravast suhtumisest valitsusvõimude tegevusse. Eespooltoodud major Andrejanovi ettekandes 26. oktoobrist toob kirja autor ära Knoopi seisukoha, kes otse-selt süüdistab valitsusvõimude esindajaid tööliste demoraliseeri-mises, mis olevat tulenenud «valitsusvõimude ebaõigest tegevu-sest»⁹².

Tegelikult aga need vabrikuvalitsuse ja valitsusvõimu vastu-olud seisnesid küsimuses, kuidõrd suures ulatuses võtta tarvitu-sele surveabinõusid streikivate tööliste vastu. Vabrikuomanikud, eesotsas tööliste julma rõhuja Kolbega, tahavad rahulolematuid töölisi juba streigi algul administratiivkorras massiliselt välja saata⁹³ ning nõuavad ka edaspidi kõige äärmuslikemate surve-vahendite rakendamist. Samal ajal ei julge aga valitsusvõimud rahutuste levimise kartusel minna nii kaugele, põhjustades seega vabrikuvalitsuse ilmse rahulolematuse. Kreenholmi streigi enne-olematu ulatus sunnib valitsust 1. oktoobril määrama isegi eri-

⁹⁰ РАКА, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 269.

⁹¹ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 345.

⁹² S a m a s, lk. 351.

⁹³ S a m a s, lk. 346.

komisjoni olukorra uurimiseks Kreenholmis, mis loomulikult veelgi suurendab vabrikuvõimude rahulolematust, kuna komisjon paljudes küsimustes (töölise olukord, trahvide tohutu ulatus, isegi formaalse seadusliku kaitse puudumine töölistel jne.) andis küllaltki tõepärase olukorra kirjelduse.

Kuid peamises küsimuses — tööliste väljaastumise tingimusteta mahasurumises ja aktiivsemate tööliste karistamises — ühtusid valitsusvõimude ja vabrikuvõimude seisukohad täielikult. Tööline oli tõusnud oma rõhujate vastu ja need pöördusid abisaamiseks riigivõimu poole, kes neid tööliste vastupanu mahasurumisel ka täielikult ja tingimusteta abistas. Tööliste vastupanu mahasurumine oli mõlema esmaseks ülesandeks. Ja ainult selleks, et tulevikus ära hoida sellesarnaseid ulatuslikke tööliste väljaastumisi, määratakse 1. oktoobril ka eriline valitsuse komisjon olukorra uurimiseks. Siseminister Timašev oma kirjas Eestimaa kubernerile, kus ta teatab erikomisjoni moodustamisest, ütleb selgesti: «... tööliste ja vabrikuvõimude vahel tekkinud vastastikuse rahulolematuse küsimus pole mitte ainult kohalik küsimus, vaid omab esmajärgulise tähtsuse suhtumises töölisteühiskonda keiserriigis üldse»⁹⁴. Seega polnud valitsuse selline tähelepanu tööliste olukorra suhtes Kreenholmis tingitud mitte nende soovist parandada tööliste olukorda, vaid tundma õppida streiki esilekutsunud põhjusi, mis võimaldaks efektiivsemate abinõude kasutuselevõtmist streikide ärahoidmiseks ja mahasurumiseks. Seltsimees Stalin ütleb selle kohta: «Kui isegi Lääne-Euroopas tööliste vähimigi katse parandada oma olukorda pöörkab kokku kodanliku riigivõimuga, kui töölistel Lääne-Euroopas, kus on juba kätte võidetud inimõigused, tuleb pidada otsust võitlust riigivõimuga, siis veel rohkem pöörkab Venemaa tööline oma liikumises tingimata kokku isevalitsusliku võimuga, kes on iga-aastase tööliste liikumise valvas vaenlane mitte ainult sellepärast, et see võim kaitseb kapitaliste, vaid ka sellepärast, et see võim kui **isevalitsuslik võim** ei või leppida ühiskondlike klasside isetegevusega, eriti aga niisuguse klassi isetegevusega, nagu seda on

⁹⁴ RAKA, f. 29, n. 2, t. 560, lk. 430.

töölisklass — teistest klassidest rohkem rõhutatud ja allasurutud klass.»⁹⁵.

Oma aja kohta tohutu tööliste streik leidis vastukaja kogu Venemaal. Sündmustepaigale lähedal asuva Peterburi proletariaat sai peagi kuulda Kreenholmi tööliste võitlusest. On põhjust oletada, et Kreenholmi tööliste võitlus leidis suurt poolehoidu pealinna töölistes. Selle veenvaks tõendiks on fakt, et isegi ülem-politseimeister oli sunnitud sandarmite šefi abile teatama 12. septembril: «Pealinnas liiguvad kuuldused Narva korratustest ja sõjavägede jõuetusest, mis üsna kahjulikult mõjub vabrikutöölistele»⁹⁶.

Kahjuks puuduvad meil aga veel üksikasjalised andmed selle kohta, kuidas suhtusid Tallinna ja teiste Eesti linnade töölised Kreenholmi sündmustesse. On kindel, et ka siin oldi teadlikud toimuvast, sest Kreenholmi streigist ilmus tagasihoidlikke teateid isegi ajakirjanduses. Tolleaegses eestikeelses ajalehes «Eesti Postimees ehk Nädalaleht», mille truualamlikkus valitsevaile klassidele on üldtuntud, ilmus suure hilinemisega (30. augustil 1872. a.) teade Narvast pealkirjaga «Koolera hirm», milles teatatakse, kuidas hulk töölisi taudi kartusel töölt lahkunud⁹⁷. Järgmine teade ilmub 6. septembril, milles kõneldakse «tööraha segaduste» kasvamisest Kreenholmis⁹⁸. 13. septembril kuulutab Jannsen aga «kubermangu zeitungi» järgi, et «asi mitte nii paha ei pea olema, kui tuul seda laiali viinud»⁹⁹. Ajalehe järgmises numbris tuuakse lühidalt tööliste nõudmised ja vabrikuvõitluse järeleandmised¹⁰⁰. 27. septembril teatatakse, et «kõik vabriku töö jälle vana viisi edasi läinud... Loodetakse, et nüüd rahu jäädav saab olema. Tallinna kohus olla Narva magistraatis neid tüliasju täieste ülekuulamas»¹⁰¹. Esimene Kreenholmi sündmusi

⁹⁵ J. V. Stalin, Teosed, 1. k., lk. 15.

⁹⁶ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 329.

⁹⁷ „Eesti Postimees ehk Nädalaleht“ 1872, nr. 35.

⁹⁸ S a m a, nr. 36.

⁹⁹ S a m a, nr. 37.

¹⁰⁰ S a m a, nr. 38.

¹⁰¹ S a m a, nr. 39.

vähegi valgustada püüdev artikkel ilmub Jannseni ajalehes alles 4. oktoobril, mil avaldatakse osa kirjasaatja G. K. kirjast, kes toob andmeid taudi surnute arvu kohta (üle 500) ning näeb taudi leviku põhjuseid tööliste üli-raskes olukorras. Seejuures Jannsen siiski ei julge G. K. kirja täielikult avaldada. Artikli lõpus tuuakse ära «Nordische Presse» artikkel septembrirahutustest¹⁰². Järgmises lehes on lühike mäрге, et Kolbe asemel 25. septembril on direktoriks määratud I. André¹⁰³. Viimane mäрге seoses Kreenholmi streigiga ilmub 13. detsembril, milles teatakse «Krähnholmi vabriku rahurikkujate» häbipostis seismisest Tallinnas 22.—25. novembrini, «nagu raske süüalustega säduse järele tehakse»¹⁰⁴ See on ka kõik, mis Jannsenil oma eestikeelses «sakste lehes» eesti tööliste esimese suure väljaastumise puhul ütelda oli.

Kreenholmi sündmusi käsitlesid ka kohalikud saksa lehed, milledest pikema artikli tõi ära «Revalsche Zeitung» nr. 206 7. septembrist 1872. a., mis oli aga äratrükk «Nordische Presse» ja kus antakse lühike ülevaade augustisündmustest.

Üksikuid märkusi avaldati ka «Eestimaa Kubermangu Teatajas».¹⁰⁵

On kindel, et nii Peterburi kui Moskva lehed samuti avaldasid teateid streigist. Näiteks on teada, et ajalehes «Moskovskije Vedomosti» nr. 289 1872. a. ilmus juhtkiri «Korratused tööliste hulgas Kreenholmi Manufaktuuris Narva linna lähedal». Et Peterburi lehed olid samuti käsitlenud Kreenholmi sündmusi, võib järeldada Vaivara haagikohtuniku Arpshofeni kirjast Eestimaa kubernerile 26. maist 1873. a., kus ta kannab ette, et ajalehes «S.-Peterburskaja Gazeta» nr. 141 ilmus teade uutest korratustest Kreenholmi Manufaktuuris¹⁰⁶. Järelikult oli seal kunagi juttu ka 1872. a. sündmustest.

Arusaadavalt sai tolelaegne ajakirjandus pöörata töölisliikumisele siiski äärmiselt vähe tähelepanu, sest nagu ütleb Lenin,

¹⁰² „Eesti Postimees ehk Nädalaleht“ 1872, nr. 40.

¹⁰³ S a m a, nr. 41.

¹⁰⁴ S a m a, nr. 50.

¹⁰⁵ Vt. lk. 48.

¹⁰⁶ RAKA, f. 29, n. 2, t. 562, lk. 494.

«Venemaal kardab valitsus rohkem kui tuld vabrikukorra ja vabrikutes toimivate sündmuste avalikult teatavaks saamist: ta keelas ajalehtedes kirjutada streikidest, ta keelas vabrikuinspektoreil trükis avaldada oma aruandeid, ta koguni lakkas arutamast streigiasju tavalistes, publikule avatud kohtutes, — ühe sõnaga, ta on tarvitusele võtnud kõik abinõud, et hoida ranges saladuses kõik, mis toimub vabrikutes ja tööliste hulgas.»¹⁰⁷ Seepärast on ka Kreenholmi streigi kohta kaasaegses ajakirjanduses ainult väga katkendlikud märkused, mis esmajoones on informatsioonilise iseloomuga. On iseloomulik, et kui näiteks «Pärnu Postimehes» nr. 34 1872. a. ilmus lühiteade õnnetusjuhtumist Kreenholmi Manufaktuuris, siis sai eesti lehe tsensor noomituse siseministri abilt, kes vastavalt sandarmite ülema Levašovi nõudmisele võttis tarvitusele abinõusid, et töölistõus ei pääseks ajakirjanduse veergudele¹⁰⁸.

¹⁰⁷ V. I. Lenin, Teosed, 2. k., lk. 101.

¹⁰⁸ Рабочее движение в России в XIX веке, lk. 340.

LÖPPKOKKUVÕTE

Oleme seega vaadelnud Kreenholmi 1872. a. streiki esile kutsunud põhjusi, andnud ülevaate streigi käigust, analüüsinud tema iseloomulikke jooni ja streigi kajastumist tolleaegses Venemaa ühiskonnas. Millised on järeldused?

Kreenholmi 1872. a. streigi tähtsust Venemaa, eriti aga Eesti töölisliikumises on raske üle hinnata. Olles esimeseks ulatuslikuks tööliste väljaastumiseks, mis vaatamata oma kaitseiseloomele ja stiihilisusele omandas streigi käigus streigivõitluse kõrgema astme — pealetungistreigi alles väljakujunevaid jooni, etendas Kreenholmi streik ülisuurt osa Eesti proletariaadi klassteadvuse väljakujunemisel. Streigi tähtsus seisis kõigepealt selles, et ta õpetas proletariaati «mõistma seda ühiskondlikku korda, mis on rajatud töö ekspluateerimisele kapitali poolt.»¹⁰⁹ Oma võitluses ekspluateerijate vastu hakkas töölisklass Kreenholmi streigis omandatud kogemuste najal aru saama, et proletariaat ei saa saavutada oma olukorra parandamist kokkuleppe teel kodanlusega, vaid «ta peab tingimata asuma võitluse teele, ja see võitlus peab olema klassivõitlus, kogu proletariaadi võitlus kogu kodanluse vastu.»¹¹⁰

Kuid Kreenholmi streigi käigus nägid võitlevad töölised, et nende vastu ei astu mitte ainult kapitalistid, vaid et viimaste seljataga seisavad valitsusvõimud, politsei, sõjavägi. «Seesama võitlus näitab töölistele, et peale nende otsese vaenlase — kapitalisti — on neil teine, veel valvsam vaenlane — kogu kodanluse

¹⁰⁹ V. I. Lenin, Teosed, 2. k., lk. 95.

¹¹⁰ J. V. Stalin, Teosed, 1. k., lk. 329.

klassi organiseeritud jõud, tänapäeva kapitalistlik riik oma sõjaväe, kohtu, politsei, vanglate ja sandarmeeriaga.»¹¹¹ Selle tunnetamine valmistas ette eeldused tööliste tugevamaks liitumiseks, tekitas tema teadvuses esimesed mõtted organiseerumise vajadusest. Töölised hakkasid aru saama võitluse paratamatusest, mistõttu Kreenholmi streik oli meie töölistele «sõjakooliks, milles nad valmistuvad suureks võitluseks, mis on muutunud juba möödapääsematuks.»¹¹²

Seega seisnes Kreenholmi 1872. a. streigi peamine tähtsus proletariaadi astumises streigivõitluse teele, mis on proletariaadi klassivõitluse üks aktiivsemaid vorme. Selle esimese võitluse käigus pandi kindel alus proletariaadi klassiteadvuse arenemisele, mis oli eelduseks tema võitluse uue ja kõrgema etapi ettevalmistamiseks. Streikivad Kreenholmi töölised kuulutasid oma võitlusega Venemaa ühiskonnale, et kurnatute ja kurnajate vahelise klassivõitluse areenile on astunud uus klass — proletariaat. «Kuid juba kapitalistliku ühiskonna olemusest tulenedes tähendavad streigid tööliklassi võitluse algust selle ühiskonnakorra vastu.»¹¹³ Tähendab, ka Kreenholmi ajaloolist streiki ei saa vaadelda ainult kui tööliste võitlust oma otseste rõhujate vastu, vaid kui eesti proletariaadi võitluse algust kogu sellele kurnamisele põhineva ühiskondliku korra vastu. Selles tuleb näha 1872. a. Kreenholmi streigi tähtsust kogu Eesti ajaloole, mistõttu Narva tööliste võitlust võime täie õigusega lugeda epohhi loovaks sündmuseks meie rahva ajaloos. Seda võitlust jätkasid Kreenholmi kogemustel üles kasvanud eesti proletariaadi parimad esindajad, kes Venemaa proletariaadi juhtimisel viisid alustatud võitluse võidukale lõpule, rajades uue ühiskondliku korra — sotsialismi.

¹¹¹ J. V. Stalin, Teosed, 1. k., lk. 15.

¹¹² K. Marx ja F. Engels, Teosed, III k., lk. 506.

¹¹³ V. I. Lenin, Teosed, 4. k., lk. 275.

SISUKORD

Sissejuhatus	5
Suurtööstuse tekkimine ja proletariaadi kujunemine Venemaal .	9
Kreenholmi Manufaktuur	14
Tööliste olukord Kreenholmi Manufaktuuris	20
Streigi puhkemine ja käik	32
Arveteõiendamine töölistega	44
Streigi iseloomustus	48
Lõppkokkuvõte	64

Toimetaja Ü. Kurvits.

Kaane kujundus P. Reeveer.

Tehniline toimetaja E. Plaks.

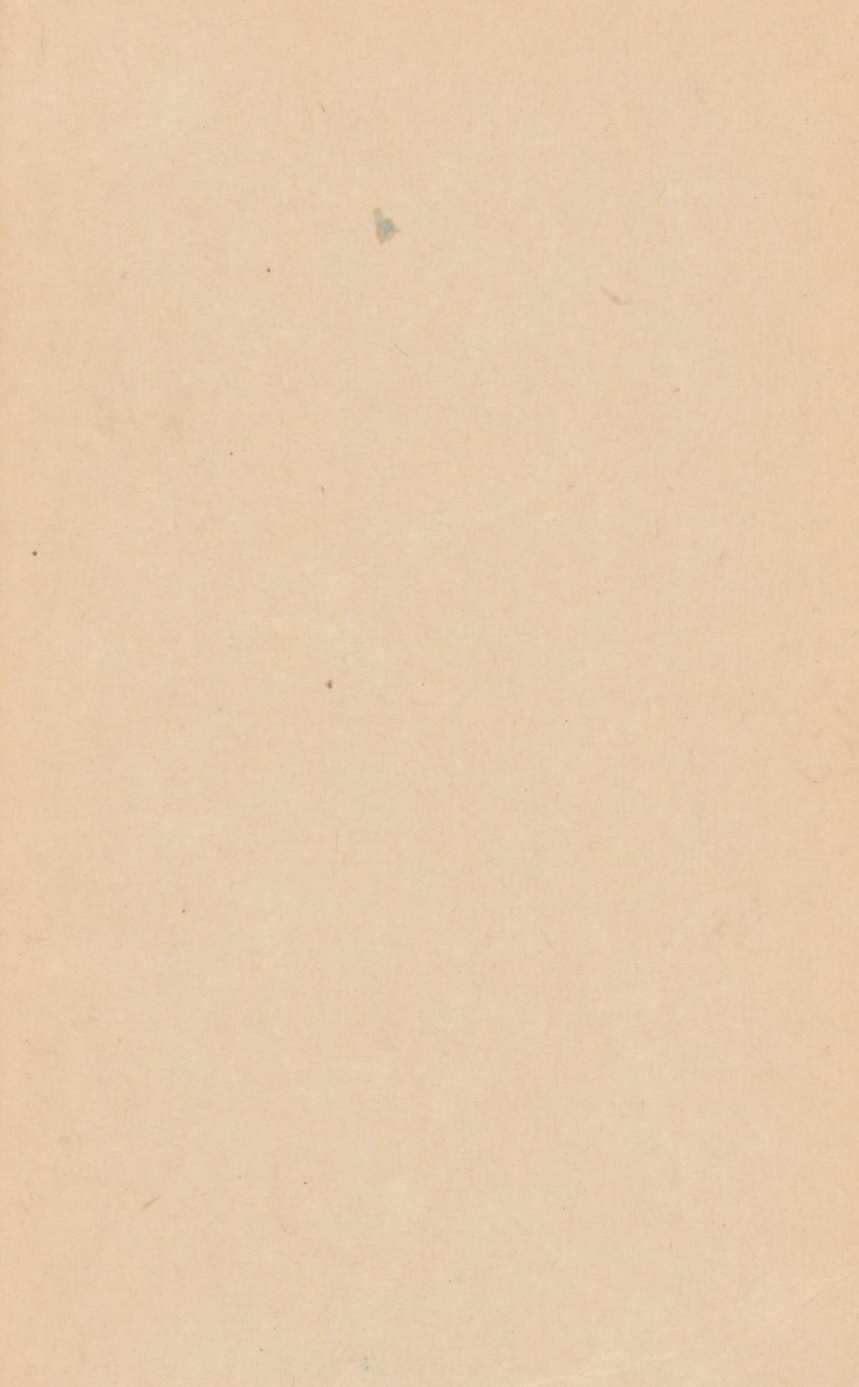
Korrektor S. Palm.

Ladumisele antud 15. VIII 1952. Trükkimisele antud 22. VIII 1952. Paber 54×84 sm, 1/16. Trükiarv 3000. Trükipoognaid 4,25. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 3,49. Arvutuspoognaid 3,19. Tellimise nr. 5173. MB-14358. Trükikoda „Kommunist“, Tallinn, Pikk 2.

На эстонском языке.

П. Силлаотс Кренгольмская
стачка 1872 г.

Hind 75 kop.

Hind 75 kop.

A-19392

III

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00384231 9